
Inhoud

Dwarse gedachte

Hogedrukgebied *door Roderick Timmer* 2

Binnenland

Een landelijk vuurwerkverbod is een liberaal besluit: legaal vuurwerk langs de liberale meetlat *door Jan Keunen* 5

Sociale huur *door Peter de Groot en Bianca van Dijk* 14

Economie

Een liberaal pleidooi tegen de uitdijende rol van de Nederlandse overheid *door Lex Hoogduin* 22

Nieuwe begrotingsregels op de weegschaal: hoe zwaar weegt de begrotingsdiscipline? *door Caroline Nagtegaal-van Doorn* 31

Ongelijkheid en (klassiek-)liberalisme *door Ton Appels* 36

Waarden en geschiedenis

Migratie en de welvaartsstaat *door Piet Emmer* 45

Woke, raciale blikvernauwing en onze gezamenlijke menselijkheid *door Erik van Ree* 50

Boekrecensies

Een rondreis in de 20e-eeuwse economie en daarna: de memoires van Edmund Phelps *door Roald van der Linde* 57

Een klassiek-liberale kijk op de wereld *door Patrick van Schie* 61

De belofte van het ecomodernisme *door Marcel Wissenburg* 65

Colofon 69

Dwarse gedachte

Hogedrukgebied

door Roderick Timmer

In Europa hangt al geruime tijd een hogedrukgebied boven de energiewetgeving. Energie was een groot thema tijdens de verkiezingen. Belangrijke keuzes voor de energietransitie en een grotere energieafhankelijkheid op het gebied van stroom en gas moeten nu gemaakt worden voor het behoud van leveringszekerheid en de betaalbaarheid. De nationale hernieuwbare elektriciteitsproductie vliegt omhoog. Tegelijkertijd willen we zo snel mogelijk elektrificeren. Een overvol elektriciteitsnet in Nederland maakt de gewenste elektrificatie er echter niet makkelijker op.

Hoge- en lagedrukgebieden spelen komende winter ook letterlijk een cruciale rol voor de leveringszekerheid en betaalbaarheid van stroom en gas. Gedurende deze maanden liever even geen langdurig hogedrukgebied boven Scandinavië, geen Elfstedentocht-scenario, maar lagedrukgebieden met een relatief warme westelijke wind van zee en regen. Onder deze omstandigheden zullen de gas- en kolencentrales minder draaiuren maken, omdat de wind de elektriciteitsproductie overneemt en de cv-ketels thuis minder gas verbruiken. Europa zal dan de winter uitkomen met een gezonde gasbuffer

en op tijd voorbereid zijn voor de volgende winter. De marktprijzen zullen in dit scenario 'stabiel' blijven.

Een portemonnee thuis die meer of minder gevuld is afhankelijk van het winterweer in Europa of de rest van de wereld klinkt niet toekomstbestendig. Na het grotendeels wegvallen van het Russische gas, moeten we als Europa werken aan een grotere energieonafhankelijkheid. Kijken we naar de verkiezingsprogramma's dan wordt duidelijk waar Nederland naartoe wil. Een meerderheid van de partijen is voor veel windenergie op zee; een route om de nationale productie significant te verhogen. Kerncentrales kunnen ook op een meerderheid rekenen en werden door veel partijen expliciet genoemd tijdens de afgelopen verkiezingen. In combinatie met waterstof zou er volgens de partijen een balans gevonden moeten kunnen worden waar we zowel de zomer als winter mee doorkomen. Andere belangrijke punten zijn energiebesparing, een Europese energieaanpak en het uitbreiden van het elektriciteitsnet.

Voor het oplossen van de filevorming in het elektriciteitsnet zijn nu drastische maatregelen nodig, waar voorbij gegaan zal moeten worden aan 'niet in mijn achtertuin'-bezwaren. Naast het beter benutten van de huidige kabels is het noodzakelijk dat er in een veel hoger tempo verzwaaard wordt. In het verkiezingsprogramma van de VVD worden de mogelijkheden van de *Crisis- en herstelwet* genoemd om dit mogelijk te maken. Daarnaast zou er nu gestart moeten worden met voorbereidingen voor de langetermijnplannen, zoals genoemd in het *Target Grid*-rapport van TenneT. Voor de uitvoering van

alle werkzaamheden zal er tevens nog meer aandacht moeten komen voor het verhogen van de instroom van technisch geschoolde werknemers.

Energiebesparing is minder in het nieuws, mogelijk doordat de prijzen flink gedaald zijn. De vraag naar stroom en gas ligt nog altijd een stuk lager dan het gemiddelde van de afgelopen jaren. Voor gas is er vanuit de overheid wekelijks een informatieve update over de huidige situatie, zoals de gasopslagen, het verbruik en de actuele prijs. Een groot deel van de besparing is toe te schrijven aan de industrie die minder produceert. Maar ook de huishoudens verbruiken nog altijd minder gas dan voorheen. Het zou aan te bevelen zijn actuele informatie over energiebesparing voor zowel stroom als gas onder de aandacht te blijven brengen. Een geschikt kanaal hiervoor zou de energiebesparingswebsite van de overheid (www.zetookdekno-pom.nl) kunnen zijn.

De overbruggingsperiode naar het toekomstige energiesysteem behoeft de volle aandacht. Nog jaren zal geïnvesteerd moeten worden in (olie,) gas en gascentrales voor het waarborgen van de betaalbaarheid en leveringszekerheid, het liefst zo dicht mogelijk bij huis. Alleen dan zullen we in staat zijn mismatches in vraag en aanbod op te vangen tijdens periodes met lage weersafhankelijke opwek of wanneer er nieuwe geopolitieke ontwikkelingen zijn.

De markt kan de huidige en toekomstige problemen niet alleen oplossen. De overheid zal een actievere rol moeten spelen en ervoor moeten zorgen dat er de komende tien jaar voldoende regelbare centrales aan het net

blijven. Daarnaast zullen de langetermijnplannen voor het elektriciteitsnet met versnelde vergunningsprocedures uitgevoerd moeten worden, ook wanneer er nog geen noodzaak is. De Nederlandse energiepolitiek moet aansluiten bij het Europese beleid. Interconnectie met omringende landen is cruciaal voor de leveringszekerheid. De energiecrisis heeft echter laten zien dat exporteren naar omringende landen ook kan resulteren in problemen voor wat betreft de betaalbaarheid in eigen land.

Het zal nog even duren voordat het blokkerende hogedrukgebied verdreven is boven de Europese energiepolitiek. Belangrijk is dat iedereen in Nederland bekend is met de problemen met het elektriciteitsnet en bereid is bij te dragen aan de oplossingen. Een grotere energieonafhankelijkheid door middel van elektrificatie vereist dat het elektriciteitsnet op orde is. Daarnaast moet de focus blijven liggen op energiebesparing, waterstof en het verhogen van de nationale productie door het realiseren van windenergie op zee en meerdere kerncentrales. Dit kan alleen bewerkstelligd worden met voldoende geschoold technisch personeel. De overheid zou zich tijdens de transitie actief moeten bemoeien met deze punten voor het waarborgen van de leveringszekerheid en betaalbaarheid. Goede afstemming met de andere Europese landen is hiervoor cruciaal.

De lagedrukgebieden hebben Europa de afgelopen periode geholpen goed voorbereid aan de start van de winter te verschijnen met onze gasvoorraden. Het is onze gezamenlijke taak er zo snel mogelijk voor te zorgen dat we onder alle weersomstandigheden weer voldoende schone en betaalbare energie hebben.

Drs. R.R.C. Timmer is lid van de Kernredactie van Liberale Reflecties.

Een landelijk vuurwerkverbod is een liberaal besluit: legaal vuurwerk langs de liberale meetlat

door Jan Keunen

Ondanks een verbod op knalvuurwerk en vuurwerkpijlen ontkwam Nederland ook dit jaar niet aan de jaarlijkse tsunami aan blinde ogen, brandwonden en amputaties. 133 Nederlanders kregen legaal en illegaal vuurwerk in het oog, met 14 blinde ogen als gevolg. Zes ogen moesten worden verwijderd. Twee jonge mensen werden dubbelzijdig blind; hun leven is in de nieuwjaarsnacht voorgoed getekend. Plastisch chirurgen behandelden 39 slachtoffers; 16 waren minderjarig en bij 13 was een amputatie noodzakelijk. Het jongste amputatie slachtoffer was

zeven jaar oud. In totaal vielen er meer dan 1.300 vuurwerkslachtoffers.

Ook dit jaar was bijna de helft van de slachtoffers omstander. Mensen die zelf geen vuurwerk afsteken maar wél slachtoffer worden. De ziektekosten en het bijbehorende arbeidsverzuim zijn torenhoog, net als de verborgen onkosten zoals voor vernielingen in de openbare ruimte en in brand gestoken personenauto's. Voor het levenslange persoonlijke leed van slachtoffers met een verminkt gelaat of een geamputeerd li-

chaamsdeel is na de nieuwjaarsnacht weinig publieke aandacht.

Het jaarlijkse geweld met legaal en illegaal vuurwerk tegen hulpverleners en politie vinden we allemaal onacceptabel. Toch is het er ieder jaar, net als de milieuschade. In de nieuwjaarsnacht is de luchtverontreiniging door de piekuitstoot van het schadelijke fijnstof even groot als de uitstoot van zeven maanden gemotoriseerd wegverkeer. Zware metalen als koper en strontium die aan het vuurwerk worden toegevoegd voor de mooie kleuren bij de ontbranding dalen neer en verontreinigen maandenlang de bodem en zo het drinkwater van dieren. Het leed van huisdieren en vogels tijdens oud en nieuw valt met geen pen te beschrijven.

“Kán iemand mij uitleggen waar we mee bezig zijn in ons land?” schreef plastisch chirurg Emma Paes in de nieuwjaarsnacht op LinkedIn na afloop van een spoedoperatie waarbij ze de hand van een 11-jarige jongen had geamputeerd bij wie de oogarts ook een oog moest wegnemen. “Het lijkt wel oorlog” (Paes 2023).

‘Feeststemming’

Oud en nieuw is al lang geen feest meer. Het is een jaarlijks slagveld met legaal en illegaal vuurwerk in de hoofdrol (EenVandaag 2022). Het is daarom niet verwonderlijk dat een meerderheid van de bevolking af wil van de compleet uit de hand gelopen vuurwerktraditie, net als twee derde van de Nederlandse burgemeesters (EenVandaag 2022). Ook de politie is voorstander van een landelijk vuurwerkverbod omdat een verbod alleen dan handhaafbaar is (Trouw 2022).

Op 21 juni 2023 werd door de Tweede Kamer een BBB-motie aangenomen die de regering verzoekt bij nieuwe beleidskeuzes rond vuurwerk de proportionaliteit van de maatregelen in het oog te houden zodat (het citaat is letterlijk) “de feeststemming in het land niet omslaat”. Dat de BBB in het parlement over een ‘feeststemming’ spreekt zonder het bijbehorende letsel, leed, schade en geweld door vuurwerk in de motie te benoemen, is niet alleen feitelijk onjuist; het is ook misleidend. De BBB maakt feiten ondergeschikt aan beeldvorming. Dat de VVD met de motie instemde zal moverende redenen hebben gehad, het blijft opmerkelijk gezien de uitslag van het EenVandaag opiniepanel uit november 2022 (EenVandaag 2022). Daarin geeft namelijk een kleine tweederdemeerderheid (61 procent) van de VVD achterban aan voorstander van een landelijk vuurwerkverbod te zijn.

De aangenomen BBB-motie en een online opiniestuk van de TeldersStichting door een voor- en een tegenstander van een landelijk verbod vormen de aanleiding voor het schrijven van deze bijdrage waarin ter verdieping een vuurwerkverbod puntsgewijs langs de VVD-meetlat met de vijf liberale kernwaarden wordt gelegd (Van der Staak & Scholten 2023; VVD website).

Op het eerste gezicht lijkt een vuurwerkverbod niet erg liberaal. Of ligt het genuanceerder als je dieper gaat graven? Is een vuurwerkverbod bijvoorbeeld wel of niet vergelijkbaar met het maatschappelijk geaccepteerde verbod om in de openbare ruimte te roken en de verplichting bij autorijden een gordel te dragen?

Een analyse van een landelijk vuurwerkverbod vanuit liberaal perspectief biedt de lezer de mogelijkheid om na lezing een eigen afweging te maken. Het belang van deze politieke denkexerctie over dit maatschappelijk gevoelige onderwerp maakte VVD-partijleider Dilan Yesilgöz onlangs in NRC Handelsblad duidelijk: “... wij zijn er, vind ik, om te dienen ... we (moeten) er met nieuwe leiders voor zorgen dat we geen nieuwe blinde vlekken krijgen. We moeten echt veel beter luisteren naar mensen” (Yesilgöz 2023).

Brede context

Omdat het ontbreken van de juiste context tot verkeerde conclusies kan leiden, volgt eerst een verkenning langs enkele belangrijke feiten die als ijkpunten de maatschappelijke vuurwerkdiscussie markeren. Omdat illegaal vuurwerk wettelijk is verboden beperkt deze reflectie zich tot legaal vuurwerk.

Vuurwerk betekent letterlijk: werken met vuur. Vuur is per definitie niet zonder gevaar. Zeker niet in een dichtbevolkt land als Nederland. Dit klemmt temeer als vuurwerkafstakers alcohol en/of recreatiedrugs gebruiken, zoals op oudejaarsavond eerder regel dan uitzondering is. Daar komt bij dat amateurvuurwerkliefhebbers de gevaren nogal eens onderschatten en hun afsteekvaardigheden overschatten. Dat zo veel ongelukken gebeuren is dus niet verwonderlijk.

Een meerderheid van de Nederlanders is van mening dat de productveiligheid van legaal vuurwerk beter onderzocht moet worden (Ipsos 2022). Dat ze daar groot gelijk in hebben blijkt uit het feit dat 19 tot 28 procent van het legaal door importeurs ingekochte vuurwerk door de Inspectie Leefomgeving

en Transport (ILT) steekproefsgewijs wordt afgekeurd omdat het onveilig blijkt te zijn (Ipsos 2022; NOS 2014; 2017; 2018; 2022; ILT 2022; Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat 2021, 52). Het gaat om legaal ingekocht vuurwerk dat makkelijk omvalt, te vroeg ontploft, te veel vonken geeft, een te kort of te lang aansteeklont heeft etc. In november 2023 brak de ILT een record door 40 procent van het geteste legale consumentenvuurwerk af te keuren omdat het onveilig is (NU.nl 2023). Dit betekent niet automatisch dat 19 tot 40 procent van de legale vuurwerkartikelen in de winkel productonveilig zijn. De ILT test namelijk alleen steekproefsgewijs de productveiligheid van mogelijk extra risicovol vuurwerk. Maar dát onveilig legaal consumentenvuurwerk in de Nederlandse winkels ligt, wordt zelfs door de woordvoerder van de Belangenvereniging voor Pyrotechniek in Nederland (de vuurwerkbranche) openlijk erkend (Algemeen Dagblad 2022). In het Algemeen Dagblad van 27 december 2022 stelt hij dat het niet mogelijk is al het vuurwerk volgens de ‘strengere’ Nederlandse standaarden te krijgen: “Het is een veelal handgemaakt product. Als er een knikje in een lont zit, kan het zomaar bij 9 of 10 seconden afgaan. Dat is moeilijk te voorkomen, hoewel er wel aandacht aan gegeven wordt” (Algemeen Dagblad 2022).

De publieke erkenning van de vuurwerkbranche en de ILT-bevindingen komen overeen met het feit dat legaal knal- en siervuurwerk het merendeel van het geregistreerde vuurwerkletsel veroorzaakt, met name oogletsel en brandwonden op de handen en armen (Van Yperen e.a. 2018; Van Yperen e.a. 2020). De Onderzoeksraad voor Veiligheid publiceerde in 2017 het rapport *Veiligheidsri-*

sico's jaarwisseling dat de vuurwerkveiligheid in Nederland onderzocht (Onderzoeksraad voor Veiligheid 2017). De Raad adviseerde om de typen consumentenvuurwerk die veel letsel veroorzaakten te verbieden. De overheid nam in de daaropvolgende jaren stapsgewijs deze aanbeveling over, zonder dat dit tot een vermindering van het aantal slachtoffers leidde. Na nieuwe Kamervragen over de veiligheid van consumentenvuurwerk verscheen in 2021 het rapport *Veiligheid van consumentenvuurwerk rond de jaarwisseling* in opdracht van de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat. Dit rapport bevestigde de tekortkomende technische kwaliteit van het consumentenvuurwerk dat in Nederland op de markt wordt gebracht. Het is dus niet ten onrechte dat drie op de vijf Nederlanders zich zorgen maken over de veiligheid van vuurwerk en vinden dat de regels over de verkoop en gebruik aangescherpt moeten worden (Ipsos 2022).

Een meerderheid van de bevolking en twee derde van de VVD-achterban wil nog een stap verder gaan (EenVandaag 2022). Meer dan 700.000 Nederlanders en 1.200 landelijke organisaties tekenden het *Landelijk Vuurwerkmanifest* dat pleit voor een innovatieve en duurzame langetermijnaanpassing van de vuurwerktraditie (www.vuurwerkmanifest.nl). Het uitgangspunt is een landelijk vuurwerkverbod in ruil voor professionele vuurwerkshows, al dan niet gecombineerd met een zwerm lichtgevende drones in steeds afwisselende formaties om het milieu zo min mogelijk te vervuilen. In vuurwerkvrij Australië werkt deze aanpak goed met familievuurwerkshows vroeg in de avond en spectaculaire shows voor volwassenen om middernacht. De doeltreffendheid van een landelijk vuur-

werkverbod bleek toen de overheid tijdens de coronapandemie vanwege overvolle ziekenhuizen een landelijk verbod had ingevoerd. Voor de handhaving hiervan werd extra politie ingezet. Met succes: de jaarwisseling verliep beheersbaar met aanzienlijk minder geweldsincidenten en slachtoffers (Rijksoverheid 2021). Voor het eerst sinds decennia raakte niemand blind in de nieuwjaarsnacht. In de jaren daarna zonder landelijk verbod liep het aantal vuurwerkgewonden weer op tot het pre-coronaniveau (NOS 2023).

De Tweede Kamer debatteerde op 8 juni 2023 in de eerste termijn over het *Initiatiefvoorstel-Klaver en Ouwehand* dat pleit voor het invoeren van een algemeen vuurwerkverbod voor consumenten omwille van de openbare orde, rechtsorde, veiligheid, volksgezondheid en het milieu (Tweede Kamer 2020). Behalve de categorie kindervuurwerk mag dan geen vuurwerk meer door consumenten worden afgestoken. Het professioneel afsteken van vuurwerk in shows blijft toegestaan. Dit initiatiefvoorstel regelt ook dat het bezitten en afsteken van verboden vuurwerk strafbaar wordt gesteld. De tweede termijn van het debat is op verzoek van een Kamermeerderheid verschoven tot na de komende jaarwisseling om het effect van de bestaande maatregelen andermaal te kunnen betrekken bij het politieke eindoordeel over een landelijk verbod.

Tot slot de aanpak van vuurwerk binnen de Europese Unie. Daarbij moet vooraf bedacht worden dat Nederland in grondoppervlak een klein Europees land is met een hoge bevolkingsdichtheid en daardoor een uitzonderingspositie inneemt. In ons land richt vuurwerk meer schade aan dan in Scandinavische landen met een groot grondoppervlak en een

lage bevolkingsdichtheid. Frankrijk en Engeland kennen geen vuurwerktraditie met oud en nieuw maar organiseren professionele vuurwerkshows. In Oostenrijk is vuurwerk afsteken alleen buiten de steden toegestaan. Het vuurwerkbeleid in België toont overeenkomsten met Nederland, met als groot verschil dat vuurwerk het hele jaar door mag worden verkocht. Tijdens oud en nieuw worden in België veel professionele vuurwerkshows georganiseerd waarbij een lokaal vuurwerkverbod geldt. En in een aantal regio's geldt in de nieuwjaarsnacht een vuurwerkverbod. In Duitsland mag zwaar vuurwerk (categorie F2) alleen de laatste drie dagen van het jaar verkocht worden en alleen tijdens de jaarwisseling worden afgestoken. Vuurwerk afsteken in de omgeving van kerken, ziekenhuizen, bejaardentehuizen en gebouwen met rietendaken of houten gebinten is streng verboden. In Polen is gevaarlijk vuurwerk vrij te koop dat per post of koerier in Nederland aan huis wordt bezorgd. Een VVD-motie met extra maatregelen om dit tegen te gaan werd in juni 2023 door de Tweede Kamer aangenomen. De uiteenlopende waaier aan vuurwerkregeling binnen Europa vormt in principe geen beletsel voor een landelijk verbod in Nederland. In de grensregio's controleert de Nederlandse politie nu al rond oud en nieuw streng op illegaal vuurwerk. Een landelijk verbod op legaal en illegaal vuurwerk zal de handhaving daarvan effectiever en efficiënter maken.

Langs de liberale meetlat

Hoe een landelijk verbod op legaal vuurwerk zich verhoudt tot de liberale beginselen kan worden onderzocht door een verbod langs de VVD-meetlat met vijf liberale kernwaarden te leggen (VVD-website). Iedere kernwaarde wordt voorafgegaan door het bijbehorende

citaat op de VVD-website.

Vrijheid

“Ieder mens heeft recht op een zo groot mogelijke vrijheid. Dat betekent dat je je leven mag leiden zoals je dat zelf wilt ... De persoonlijke vrijheid wordt alleen begrensd als je de vrijheid van een ander schaadt.” Iedere burger heeft dus het recht zo veel consumentenvuurwerk af te steken als hij of zij wil. Vrijheid wordt alleen begrensd als je volgens het schadebeginsel van John Stuart Mill anderen schade toebrengt.

Precies daar wringt de schoen. Keer op keer blijkt dat de helft van alle vuurwerkslachtoffers een omstander is (Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat 2021; Van Yperen e.a. 2018; Van Yperen e.a. 2020; Onderzoeksraad voor Veiligheid 2017). Mensen die zelf geen vuurwerk afsteken maar wél slachtoffer worden van vuurwerkafstekers. Dit hoeft niet eens onverantwoordelijk te zijn afgestoken want legaal gekocht consumentenvuurwerk kan vanwege de gebrekkige productveiligheid zomaar alle kanten opschieten. Ook de voor de volksgezondheid bewezen schadelijke piekbelasting met fijnstof is strijdig met het schadebeginsel, evenals de overlast, het geweld, het dierenleed en de milieuschade (Rijksoverheid; EenVandaag 2023). Dit klemmt temeer omdat de meerderheid van de bevolking geen vuurwerk afsteekt maar wél de vrijheid wordt ontnomen om in de nieuwjaarsnacht zonder gevaar voor letsel naar buiten te kunnen gaan en gedwongen wordt de ziekmakende fijnstof in te ademen (Krauskopf e.a. 2018).

Het liberale schadebeginsel rechtvaardigt bij uitstek een inperking van de vrijheid om legaal vuurwerk af te mogen steken.

Verantwoordelijkheid

“Wie vrij is om eigen keuzes te maken, moet ook de gevolgen van die keuzes zelf dragen”. Een vuurwerkfabrikant is productaansprakelijk, dus vuurwerk moet veilig gefabriceerd worden voor het op de Nederlandse markt mag worden toegelaten. Deze zware veiligheidsverantwoordelijkheid van de vuurwerkproducent valt niet te rijmen met de jaarlijkse ILT-rapportages waarbij grote hoeveelheden legaal geïmporteerd consumentenvuurwerk alsnog worden afgekeurd (ILT 2022; Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat 2021; NU.nl 2023; Algemeen Dagblad 2022). De Nederlandse vuurwerkbranche erkent publiekelijk dat het niet mogelijk is om al het vuurwerk volgens de ‘strengere’ Nederlandse standaarden in de winkel te krijgen. Hoe verantwoordelijk ben je dan als brancheorganisatie naar je klanten toe die veronderstellen in de winkel een veilig legaal vuurwerkproduct te kopen (Algemeen Dagblad 2022)? Ook de verantwoordelijkheid van de vuurwerkafstakers laat aantoonbaar te wensen over, aangezien de helft van de slachtoffers omstander is (Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat 2021; Van Yperen e.a. 2018; Van Yperen e.a. 2020; Onderzoeksraad voor Veiligheid 2017).

Hoe verantwoordelijk zijn de overheid en politiek als ze de piekuitstoot van het voor de volksgezondheid schadelijke vuurwerkfijnstof jaar in jaar uit doodleuk accepteren (Rijksoverheid; EenVandaag 2023; Krauskopf 2018)? En hoe verantwoordelijk is het om als overheid een lokaal vuurwerkverbod in te stellen zonder vooraf voldoende politie te mobiliseren om dat verbod geloofwaardig te kunnen handhaven?

Op alle schakelpunten in de vuurwerkketen is de liberale kernwaarde verantwoordelijkheid onvoldoende geborgd. Daar komt nog iets anders bij. Het menselijke brein kan pas op volwassen leeftijd adequaat gevaar inschatten. Hoe verantwoordelijk is het om oudere kinderen die gevaar nog onvoldoende kunnen inschatten de vrijheid te geven legaal vuurwerk af te steken?

Samenvattend pleit de VVD-meetlat op de liberale kernwaarde verantwoordelijkheid overtuigend voor een verbod. De hardnekkige mythe in de politiek en media dat een grote groep liefhebbers die normaal met legaal vuurwerk omgaat door een landelijk vuurwerkverbod de dupe wordt van een kleine minderheid die er een zootje van maakt, kan aan de hand van de liberale kernwaarde verantwoordelijkheid voorgoed worden doorgeprikt.

Verdraagzaamheid

“Alleen als door keuzes grenzen worden overschreden, grijpen we in ... Rekening met elkaar houden hoort daarbij.” Burgers behoren verdraagzaam te zijn naar elkaar. Die verdraagzaamheid is tijdens oud en nieuw in de publieke ruimte ver te zoeken. Hulpverleners worden opzettelijk bekogeld met vuurwerk. Afgelopen jaar moest in Groningen en Culemborg de Mobiele Eenheid eraan te pas komen om met vuurwerk bedreigde hulpverleners te ontzetten. In Den Haag en Helmond werden agenten met vuurwerkletsel in het ziekenhuis behandeld. Landelijke politieorganisaties vragen mede daarom al jaren om een vuurwerkverbod (Trouw 2022). Hoe verdraagzaam is het om de vuurwerkschade bij de belastingbetaler die in meerderheid

zelf geen vuurwerk afsteekt neer te leggen terwijl de vuurwerkbranche er goudgeld aan verdient? Ook op de liberale kernwaarde verdraagzaamheid pleit de VVD-meetlat voor een vuurwerkverbod.

Sociale rechtvaardigheid

“Mensen maken zelf keuzes in hun leven. Als er hierdoor verschillen ontstaan, is dat niet erg. Maar het is onrechtvaardig als mensen al op voorhand minder kansen krijgen”. Sociale rechtvaardigheid en vuurwerkletsel hebben een complexe relatie. Het is aannemelijk dat de toegang tot informatie over vuurwerkveiligheid beperkter is als sprake is van een kwetsbare sociaaleconomische status. Het risico op vuurwerkongelukken neemt toe naarmate de toegang tot preventieve informatie beperkter is. Naast deze sociale ongelijkheid is het tevens sociaal onrechtvaardig dat de lasten voor het arbeidsverzuim door vuurwerkletsel worden doorgeschoven naar de werkgevers, verzekeringsmaatschappijen en zelfstandigen bij de grote groep slachtoffers die omstander is, waarbij de daders vaak in het donker vrijuit gaan. Alhoewel minder uitgesproken, pleit de liberale meetlat ook op deze liberale kernwaarde zeker niet tegen een vuurwerkverbod.

Gelijkwaardigheid

“Mensen zijn niet gelijk. Mensen zijn wel gelijkwaardig”. In de nieuwjaarsnacht zijn gelijkwaardigheid en vuurwerkveiligheid met elkaar verbonden door het gemeenschappelijke streven naar een gelijke bescherming en veiligheid voor *alle* burgers, ongeacht of ze wel of geen consumentenvuurwerk afsteken. Het waarborgen van deze gelijkwaardigheid is van belang omdat alleen dan alle deelnemers

gelijke toegang hebben tot het plezier van vuurwerk zonder een verhoogd risico op letsel. Ook hier wringt de schoen. Het feit dat de helft van de slachtoffers omstander is, bewijst een intrinsieke ongelijkwaardigheid. Hetzelfde geldt voor de ongelijkwaardig dat bij consumentenvuurwerk de vervuiler *niet* betaalt en dat de burgers die geen vuurwerk afsteken in de publieke ruimte net zo veel schadelijk fijnstof inademen als degenen die wel vuurwerk afsteken. Ook de liberale kernwaarde gelijkwaardigheid legitimeert een vuurwerkverbod.

Conclusies

Langs de VVD-meetlat gelegd, geldt een landelijk vuurwerkverbod in het dichtbevolkte Nederland ten aanzien van alle vijf de kernwaarden als een liberale bestuursmaatregel. Deze liberale signatuur verklaart waarom een meerderheid van de VVD-achterban in landelijke enquêtes pleit voor een vuurwerkverbod.

Vanuit liberaal perspectief is een landelijk vuurwerkverbod een passende oplossing voor een gevoelig maatschappelijk probleem. Het *Initiatiefvoorstel-Klaver en Ouwehand* dat voorziet in de introductie van een algemeen vuurwerkverbod voor consumenten is zodoende een liberaal wetsvoorstel. De liberale meetlat legitimeert naast de noodzaak ook de proportionaliteit en subsidiariteit van dit wetsvoorstel en het belang van een adequate handhaving voor de uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid.

Em.prof.dr. Jan Keunen is als oogarts werkzaam in het Radboudumc in Nijmegen. Hij

is medeoprichter van het Landelijk Vuurwerkmanifest en bestuurslid van de WHO preventiewerkgroep VISION 2020 Netherlands. Keunen is kernlid van het landelijke VVD-Thematisch Netwerk Gezondheid & Zorg, bestuurslid van de VVD Regio Gelderland en oud-VVD-senator (2020-2023).

Met dank aan oud-hoofdverpleegkundige Marjolijn Snouck Hurgronje, oogarts Tjeerd de Faber en de anonieme reviewers voor het kritisch doorlezen van het manuscript en de voorgestelde aanpassingen.

Literatuurlijst

- 'Aantal vuurwerkgewonden terug op pre-corona-niveau', NOS, 5 januari 2023, URL: <https://nos.nl/artikel/2458782-aantal-vuurwerkgewonden-terug-op-pre-corona-niveau>.
- 'Dubbel zoveel vuurwerk afgekeurd als vorig jaar', *NU.nl*, 2 november 2023, URL: <https://www.nu.nl/economie/6287978/dubbel-zoveel-vuurwerk-afgekeurd-als-vorig-jaar.html>.
- 'Heftige incidenten. Politie pleit voor permanent vuurwerkverbod', *Trouw*, 7 januari 2022.
- 'Veel legaal vuurwerk blijkt tijdens test toch onveilig: inspectie keurt 1 op de 5 af', *Algemeen Dagblad*, 27 december 2022.
- EenVandaag, 'Meerderheid wil duidelijk landelijk beleid voor vuurwerk, gemeenten vragen kabinet in actie te komen', 17 november 2022, URL: <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opinie-panel/alle-uitslagen/item/meerderheid-wil-duidelijk-landelijk-beleid-voor-vuurwerk-gemeenten-vragen-kabinet-om-in-actie-te-komen/>.
- EenVandaag, 'Vuurwerk op oudjaarsdag stoot net zoveel fijnstof uit als 7 maanden wegverkeer', 2 januari 2023, URL: <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/vuurwerk-op-oudjaarsdag-stoot-net-zoveel-fijnstof-uit-als-7-maanden-wegverkeer/>.
- Inspectie Leefomgeving en Transport, 'Inspectie keurt 9% van het geteste consumentenvuurwerk af', 20 januari 2022, URL: <https://www.ilent.nl/onderwerpen/vuurwerk/nieuws/2022/01/20/inspectie-keurt-9-van-het-geteste-consumenten-vuurwerk-af>.
- Ipsos, 'Peiling: Inflatie | Vuurwerkverbod | Slavernij excuses Nederland', 23 december 2022, URL: <https://www.ipsos.com/nl-nl/peiling-inflatie-vuurwerkverbod-slavernij-excuses-nederland>.
- Krauskopf J, Caiment F, Van Veldhoven, K. e.a., 'The human circulating miRNome reflects multiple organ disease risks in association with short-term exposure to traffic-related air pollution', *Environ Int*, 2018, vol. 113, pp. 26-34.
- Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, *Veiligheid van consumentenvuurwerk rond de jaarwisseling*, 2021.
- NOS Nieuws, 21 december 2014; 27 december 2017; 21 december 2018; 27 december 2022.
- Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Veiligheidsrisico's jaarwisseling*, 2017.
- Paes, E., 'Linked-In Posts', 1 januari 2023, URL: https://www.linkedin.com/posts/emma-paes-339905115_opinie-een-ontplofte-hand-als-plastisch-activity-7015137041180958720-xlop/.
- Rijksoverheid, 'Jaarwisseling met corona-maatregelen beheersbaar verlopen', 11 januari 2021, URL: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/01/11/jaarwisseling-met-corona-maatregelen-beheersbaar-verlopen>.

-
- Rijksoverheid, 'Normen luchtkwaliteit – fijn stof', URL: <https://www.rivm.nl/ggd-richtlijn-medische-milieukunde-luchtkwaliteit-en-gezondheid/gezondheidseffecten-luchtverontreiniging/luchtkwaliteit-fijn-stof>.
 - Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Initiatiefvoorstel-Klaver en Ouwehand Invoering vuurwerkverbod voor consumenten*, 2020.
 - Van der Staak, P., Scholten, P., 'Het vuurwerkverbod vanuit liberaal perspectief: voor en tegen', *TeldersStichting*, 16 januari 2023, URL: <https://www.teldersstichting.nl/columns/het-vuurwerkverbod-vanuit-liberaal-perspectief-voor-en-tegen>.
 - Van Yperen, D.T., Van der Vlies, C.H., De Faber, J.H.N., Penders, Ch.J.M., Smit, X., Van Lieshout E.M.M., Verhofstad, M.H. J., 'Vuurwerkletsel in Zuidwest-Nederland', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2018, vol. 162.
 - Van Yperen, D.T., Van der Vlies, C.H., De Faber, J.H.N., Smit, X., Polinder, S., Penders, Ch.J.M., Van Lieshout, E.M.M., Verhofstad, M.H.J., 'Epidemiology, treatment, costs, and long-term outcomes of patients with fireworksrelated injuries (ROCKET); a multicenter prospective observational case series', *PLoS ONE*, 2020, nr. 3.
 - Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, 'Onze liberale waarden', URL: <https://www.vvd.nl/kernwaarden/>.
 - Yesilgöz, D., 'Ik wil het beter gaan doen, dat is zeker', *NRC Handelsblad*, 21 oktober 2023, URL: <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/10/20/ik-wil-het-beter-gaan-doen-dat-is-zeker-a4178020>.

Binnenland

Sociale huur

door Peter de Groot en
Bianca van Dijk

In Nederland is er al geruime tijd bezorgdheid over verschillende kwesties in de woningmarkt. Er zijn verschillende grote uitdagingen waar we voor staan, zoals hoge huizenprijzen, schaarste van betaalbare huurwoningen en onevenwichtigheden tussen vraag en aanbod. Deze problemen hebben geleid tot discussies (en debatten) over de staat van de Nederlandse woningmarkt. De VVD wordt met regelmaat herinnerd aan de uitspraak van de toenmalig minister voor Wonen en Rijksdienst Stef Blok tijdens het kabinet-Rutte II dat de woningmarkt af zou zijn. In die tijd, met vraag en aanbod in balans, een redelijk goede betaalbaarheid en voldoende aanbod, was dat ook een terechte

uitspraak. De les van vandaag is dat de ontwikkeling van de woningmarkt, met name door bevolkingsfactoren zoals hardere groei, vergrijzing, wijziging in woonwensen, nooit als af kan worden gezien en er altijd nog veel te doen is.

Recente cijfers benadrukken deze eerder benoemde uitdagingen nog eens extra. Eind oktober 2023 stond de bevolkingsteller op 17,9 miljoen inwoners. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gaat dit aantal mogelijk groeien tot 19,6 of zelfs 20,6 miljoen in 2050. Ook is de verwachting dat het aantal huishoudens gaat stijgen, omdat er meer eenpersoonshuishoudens bijkomen

wat het gevolg is van individualisering en vergrijzing (PBL 2022). Op dit moment hebben we alleen al een woningtekort van 437 duizend woningen (Volkshuisvesting Nederland 2023). Dat tekort zal alleen maar verder oplopen door de te verwachte bevolkingsgroei en de toename van het aantal huishoudens, dit in combinatie met tegenwind op de woningbouwmarkt.

De VVD wordt tijdens debatten in de Tweede Kamer vaak verweten dat zij de sociale huurmarkt om zeep heeft geholpen, door sociale huurwoningen in de verkoop te zetten en geen oog te hebben voor de mensen die aanspraak maken op deze woningen. Niets is minder waar. Het absolute aantal sociale huurwoningen is de afgelopen tien jaar nauwelijks tot niet afgenomen. Ook het relatieve aantal is stabiel gebleven. In 2012 was het aantal sociale huurwoningen ten opzichte van de totale woningvoorraad 42,3 procent en in 2022 was dit 42,7 procent (CBS). Als we kijken naar enerzijds wat liberalen vinden van sociale huur (woonruimte alleen voor mensen die niet zelf in woonruimte kunnen voorzien) en anderzijds het liberale perspectief op de huidige rol van sociale huurwoningen ten tijde van een groot woningtekort, dan is de waardering voor sociale huurwoningen juist toegenomen. In dit artikel zal uiteen worden gezet wat het belang is van een gezonde sociale huurmarkt en wat het liberale perspectief is op de sociale huur, zeker in het huidige tijdsgewricht. De visie op de sociale huursector hangt ook samen met doorstroming vanuit de sociale huurwoning. Dit belang van een gezonde huurmarkt koppelen we aan de woningsituatie voor middeninkomens, ook zij lopen tegen een aantal belemmeringen aan. Enerzijds

zijn het de financiële mogelijkheden die een belemmerende factor vormen, zowel voor eenverdieners als tweeverdieners. Anderzijds mist een passend woningaanbod. Het aanbod is relatief klein, de sociale sector is nog steeds niet toegankelijk en niet alle middeninkomens kunnen of willen een woning kopen (PBL 2017).

Wat is het belang van een gezonde huurmarkt in Nederland?

Het hebben van een gezonde huurmarkt in zijn algemeenheid is belangrijk om verschillende redenen. Ten eerste, het zorgt voor huisvesting voor iedereen. Er zijn voldoende betaalbare woningen beschikbaar voor huishoudens met diverse inkomensniveaus. Het maakt niet uit wat je financiële situatie is, je moet in Nederland gewoon een huis kunnen vinden op basis van je inkomen. Ten tweede, het aanbod van voldoende huurwoningen zorgt voor flexibiliteit. De beschikbaarheid van huurwoningen maakt dat mensen die door bepaalde werk- of privéomstandigheden behoeften hebben aan tijdelijke huisvesting, niet vast hoeven te zitten aan een hypotheek of andere vormen van langdurige verplichtingen. Ook dragen huurwoningen bij aan de sociale cohesie in de samenleving. Verschillende type woningen voor uiteenlopende inkomensniveaus in de wijken biedt mensen de mogelijkheid om met andere gemeenschappen in contact te komen. Dit bevordert diversiteit en integratie. Ten slotte, een goed functionerende huurmarkt is van groot belang voor investeringen in vastgoed. Het voorkomt excessen op de woningmarkt, zoals speculatie en overmatige prijsstijgingen waar onderaan de streep de huurder of de woningeigenaar de hoge rekening voor betaalt.

In Nederland wordt gewerkt met de *Woningwet*. Er staan voorschriften in die van toepassing zijn op de volkshuisvesting, woningbouw en de financiële beleidsmaatregelen van gemeenten en het Rijk voor de woningbouw. In de oorspronkelijke wetgeving had de overheid een centrale rol in het bevorderen van de woningbouw. In de wijzigingen van de Woningwet die later volgden, kregen commerciële partijen steeds meer invloed. De meest recente versie dateert uit 2015. Door de toegenomen vrijheid bij woningcorporaties om ook meer activiteiten te kunnen ontplooiën buiten de sociale woningbouw zijn er grotere risico's genomen, is de sociale woningmarkt verwaarloosd en zijn er binnen woningcorporaties excessen ontstaan met grote schulden als gevolg. Om die reden was de herziening uit 2015 nodig. Er is nog steeds sprake van een decentraal stelsel. Gemeenten hebben invloed op het beleid van de woningcorporaties. De Autoriteit woningcorporaties (Aw) houdt toezicht en valt onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Rijksoverheid.nl).

Het is een feit dat de sociale huurmarkt onder druk staat. Het probleem is een combinatie van te weinig aanbod van huurwoningen, zowel sociale huur als middenhuur, en te weinig doorstroming. Er zijn lange wachtlijsten bij woningcorporaties. Recent bleek dat 46 procent al meer dan drie jaar zoekt naar een sociale huurwoning en dat tien jaar wachten geen uitzondering is (Klapwijk 2023). De Afdeling advisering van de Raad van State benadrukte eerder al dat er zich een aantal reële knelpunten op de woningmarkt voordoet (Tweede Kamer 2020). De Afdeling stelt in het advies over het initiatiefvoorstel-*Wet*

voldoende betaalbare woningen (2020), dat zij op basis van verschillende rapportages en onderzoeken een situatie van de Nederlandse woningmarkt heeft geschetst die er als volgt uitziet. Nederland heeft, internationaal vergeleken, een grote sociale huursector en een kleine vrije huursector. Dit is het gevolg van overheidsbeleid dat zowel de sociale huursector als de koopsector stimuleert. De Afdeling advisering van de Raad van State stelt vast dat niet zozeer de omvang van de huidige sociale huursector het probleem vormt, maar het gebrek aan alternatieven.

Wanneer is er sprake van sociale huur?

De Rijksoverheid hanteert een aantal uitgangspunten als er wordt gesproken over sociale huur (Rijksoverheid.nl). In de basis worden sociale huurwoningen gezien als betaalbare woningen voor mensen met een lager inkomen. Het inkomen bepaalt of je toegang hebt tot een door de overheid medegefinancierd betaalbaar huis. Er worden verschillende voorwaarden gesteld aan een woning om als sociale huurwoning door te kunnen gaan. Ten eerste geldt er een maximale huurprijsgrens voor de woning. Via een puntenstelsel wordt de maximale huurprijs bepaald. De punten worden aan een woning toegeschreven op basis van bijvoorbeeld de oppervlakte van de woning, hoe energiezuinig die is en de kwaliteit van keuken, badkamer etc. Uiteindelijk bepaalt het aantal punten de maximale prijs van de woning. Ten tweede geldt er voor een sociale huurwoning een vastgestelde maximale huurverhoging. De huur kan dus wel elk jaar stijgen, maar niet onbeperkt. Ten slotte kan je bij een sociale huurwoning ook mogelijk aanspraak maken op huurtoeslag.

Wat is de positie van de woningcorporatie?

In de nasleep van de financiële problemen van de corporatiesector, eind jaren tien en begin jaren twintig van deze eeuw, werden corporaties gedwongen om terug te keren naar hun kerntaak: het bouwen en onderhouden van een sociale huurwoning zoals ook is vormgegeven in de *Woningwet*. Geen uitstapje naar het bouwen van andere huurwoningen, investeringen in de buurt of uitgaven die niet tot deze kerntaak behoren, met als doel om de juiste focus te hervinden en nog veel belangrijker, om de financiële positie te verbeteren. Voor liberalen is dit taakgebied gericht op het bestaansrecht van corporaties, uitvoerbaar en financieel verdedigbaar. Corporaties hebben namelijk een financiële voorrangspositie ten opzichte van marktpartijen. Inmenging van corporaties in andere segmenten zoals de vrije huurmarkt of koopmarkt zou een oneerlijk speelveld opleveren.

De liberale benadering van de woningmarkt in de praktijk

Voor liberalen betekent een goed functionerende markt dat de overheid zich minimaal inmengt in de markt, individuele vrijheid en eigendomsrechten bevordert en faciliterend is op zelfsturing van vraag en aanbod (marktwerking). Deze uitgangspunten gelden in de ideale situatie dus ook voor de woningmarkt. Bij een redelijk uitgebalanceerde woningmarkt werken deze basisprincipes goed, maar door de eerder genoemde factoren zijn er grote tekorten op de markt ontstaan. De balans tussen vraag en aanbod is weg. Bij een woningmarkt die niet in balans is, en er dus een groot tekort aan woningen is, werkt het

principe van vraag en aanbod onvoldoende. Het gevolg van de schaarste die is ontstaan, zijn prijsstijgingen en in sommige gevallen zelfs excessen in de gevraagde prijzen. De conclusie is dat de liberale benadering op dat moment onvoldoende werkt. Dit betekent dat starters niet aan een eerste huis kunnen komen, zowel in de huur- als de koopsector, het verschil in huurprijs tussen de sociale en vrije sector zo groot is dat mensen die te veel verdienen voor een sociale huurwoning niet doorstromen maar ook niet hun huis uit kunnen worden gezet en dat de doorstroming in de hele sector stagneert.

Een andere reden dat liberalen verder zijn in het denken over de sociale huurmarkt dan tien jaar geleden, heeft te maken met het ‘middel-doel liberalisme’. In bepaalde situaties, zoals nu bij de woningmarkt, zijn we soms genoodzaakt minder liberale middelen in te zetten om vervolgens wel een liberale uitkomst te krijgen. Je kan altijd wel een liberaal doel hebben, maar als de uitkomst vervolgens niet liberaal is (in dit geval een woningmarkt die volledig op slot zit), dan is het geven van ruimte aan de markt als middel in dit geval contraproductief. Het gebruiken van een liberaal middel om een liberaal doel na te streven, heeft dan dus niet het gewenste effect (Dijkhoff 2019). Door vervolgens te kiezen voor bijvoorbeeld meer regie vanuit het Rijk en harde prestatieafspraken met woningcorporaties (middel), krijgen we een woningmarkt die werkt met meer balans en gelijke mogelijkheden voor mensen om een fijn en betaalbaar huis te vinden (doel).

De VVD staat voor een sociale huurmarkt die werkt

Het belangrijkste uitgangspunt voor een liberaal perspectief op sociale huur of op de woningmarkt als geheel is dat de keuzes die de overheid maakt in de praktijk moeten werken. Voor veel mensen, met een woning of woningzoekende, blijken deze keuzes geen positief resultaat op te leveren. Daarom is het verstandig om als marktmeester meer te sturen op de gewenste uitkomst. In de huidige tijd vraagt dit dus om een ander perspectief dan de originele gedachte van zo min mogelijk inmenging van de overheid. Daarin hoeven we niet zo ver te gaan dat de overheid de taak van woningbouw en huisvesting volledig overneemt, zoals veel andere politieke partijen willen. Met die stappen zal de markt volledig buitenspel komen staan met als belangrijkste effect dat de investeringen volledig door de Rijksoverheid moeten worden gedaan. Dat nog los van alle uitvoeringsproblemen die dat met zich meebrengt zoals, het tekort aan ambtenaren om bouwplannen rond te maken, geschikte locaties en de lange procedures.

Desalniettemin heeft de VVD de afgelopen periode zeker niet stilgezeten als het gaat om het zetten van stappen op de sociale huurmarkt en op de totale woningmarkt. Vanuit een liberaal perspectief kunnen we een aantal stappen zetten. Hoewel niet ieder middel even liberaal is, streven deze wel een liberale uitkomst na. Ten eerste is het bouwen van veel extra woningen een oplossing om de woningmarkt in balans te brengen. Daarvoor is meer regie nodig vanuit het Rijk nodig, om voldoende bouwlocaties los te trekken, regels weg te nemen en het bouwen waar no-

dig te stimuleren. De ‘Woningbouwimpuls’ is een stimuleringsmaatregel om woningen die gebouwd worden betaalbaar te houden. Deze neemt de onrendabele top weg van deze projecten. Het doel van dit geld is om de betaalbaarheid voor middengroepen te garanderen. Dit is een typisch voorbeeld van marktmeesterschap. Dergelijke regie houdt ook in dat er veel meer sociale huurwoningen moeten worden gebouwd. Wanneer het Rijk daar niet genoeg op aanstuurt, bijvoorbeeld door middel van prestatieafspraken met de corporatiesector, komen deze er te weinig.

Ten tweede moet de doorstroming weer op gang komen. Dit is in het belang van de sociale sector, om woningen beschikbaar te maken voor mensen die al lang wachten. Het gevolg nu is dat de sociale huurwoningen vaak worden bewoond door mensen die niet langer tot de doelgroep behoren, omdat ze bijvoorbeeld te veel zijn gaan verdienen. In Nederland mag je deze bewoners niet uit hun huis zetten. Op deze manier houden we een disbalans tussen de mensen die er daadwerkelijk recht op hebben/aanspraak op zouden moeten kunnen maken en de mensen die uiteindelijk de sociale huurwoningen bewonen. Het aanpakken van scheefhuur bij sociale huurwoningen is belangrijk voor het liberale perspectief. Om deze woningen beschikbaar te stellen voor de mensen die ze het hardst nodig hebben (het liberale doel), komt er een jaarlijkse inkomenstoets om te zien of de gevraagde sociale huur nog gepast is (het middel). Mensen die een te hoog inkomen hebben, worden niet hun huis uitgezet, maar betalen wel een hogere huur (Verkiezingsprogramma VVD 2023). Juist omdat er nauwelijks een aanbod van woningen is

wanneer je een sociale huurwoning wil verlaten, zouden zittende huurders in een sociale huurwoning hun woning moeten kunnen kopen. Het idee hierachter is dat het geld dat de verkoop van de woning oplevert door de woningcorporatie kan worden gebruikt om een nieuwe sociale huurwoning te bouwen. Deze Kooprechtwet komt er als het aan de VVD ligt. Dit betekent dat huurders van sociale huurwoningen een wettelijk recht krijgen om hun eigen huurwoning te kopen, tegen een marktconforme prijs. Hierbij wordt voorafgaand een inkomenstoets gedaan, zodat ook met zekerheid kan worden vastgesteld dat de lasten daadwerkelijk kunnen worden gedragen (Verkiezingsprogramma VVD 2023). Door deze verkoop komt investeringskapitaal voor nieuwbouw van sociale huurwoningen vrij. Dit is een nieuwe vorm van doorstroming. Dit om huidige huurders niet uit hun woning te jagen en een alternatief te bieden, maar ook om daadwerkelijk bij te kunnen bouwen voor de mensen die nog wachten op een sociale huurwoning.

Ten derde is het van belang om corporaties meer ruimte te verschaffen om flink meer te bouwen. Het belangrijkste is dat de VVD woningcorporaties feitelijk heeft omgedoopt tot woningbouwcorporaties. De VVD heeft ze uitgedaagd om hun vermogen, wat hier letterlijk gaat over miljarden, in te zetten voor het bouwen van woningen. Vanuit een liberaal perspectief was het akkoord gaan met het afschaffen van de verhuurderheffing nodig, zodat woningcorporaties dit vermogen niet in de vorm van belasting hoefden af te dragen, maar het kunnen investeren (Coalitieakkoord 2021-2025). Het bieden van deze financiële ruimte is niet vrijblijvend. Onderdeel van dit liberale middel is dat wordt afgedwongen dat

er daadwerkelijk meer sociale huurwoningen worden gebouwd. Door deze toegenomen investeringskracht van corporaties, mede aangevuld door de verkoop van sociale huurwoningen aan zittende huurders met voldoende inkomen, hoeft het werkveld niet beperkt te blijven tot de bouw van sociale huur. Door het enorme tekort aan huurwoningen voor middeninkomens, maar ook een groot tekort aan betaalbare koop (sociale koop), geven we de corporaties tijdelijk meer ruimte voor het bouwen van middenhuurwoningen en participatie in sociale koop. Wat betreft de VVD voor een periode waarin het vergroten van het aanbod aan woningen alle inspanning vereist en zolang de corporaties voldoende kapitaalkrachtig zijn om dit te kunnen doen naast het bouwen van voldoende sociale huurwoningen. Wanneer vraag en aanbod weer meer in evenwicht komen, zouden de bovenstaande maatregelen moeten worden afgeschaald.

Ten slotte is het vanuit een liberaal perspectief nodig dat er meer aandacht komt voor maatwerk. De situatie op de woningmarkt kent grote regionale en lokale verschillen. Ook het verschil tussen steden en dorpen is hierbij van belang. Voor iedere gemeenten gelden verschillende woningbehoeften. Op het moment dat er een landelijke uniforme aanpak wordt voorgesteld vanuit het Rijk, zoals dat iedere gemeente minimaal 30 procent sociale huurwoningen in de voorraad moet hebben, kan het zijn dat er een mismatch ontstaat tussen de lokale woningbehoefte en wat er daadwerkelijk wordt gerealiseerd. De VVD is niet tegen het verhogen van het aantal sociale huurwoningen, maar dit moet wel gebeuren op basis van de behoeften die er zijn. In het achterhoofd moet de gedachte van doorgroei en doorstroming op de woningmarkt, wat

kenmerkend is voor marktwerking en individuele keuzevrijheid, vast worden gehouden. Het lijkt in de grote steden nu vaak dat alleen het bijbouwen van sociale huurwoningen het probleem op de woningmarkt zal oplossen. Dit is voor veel starters wellicht nu de heilige graal, maar als we zien dat 60 procent van de woningzoekenden op zoek is naar een eengezinswoning, komen er met goede doorstroming veel meer starterswoningen en sociale huurwoningen vrij.

Conclusie

De problemen op de woningmarkt zijn en blijven onverminderd groot. De huidige praktijk laat een mismatch zien tussen het liberale streven naar een vrije markt en wat er op dit moment daadwerkelijk nodig is om het probleem dat is ontstaan op te lossen. Er is regie vanuit het Rijk nodig om de problemen het hoofd te bieden en meer betaalbare woningen in zowel de koop- als huursector bij te bouwen. Het liberale perspectief is dynamisch en dit betekent dat in bepaalde situaties onliberale middelen moeten worden ingezet om op de langere termijn de problemen op te lossen en de balans te herstellen. Met betrekking tot de woningmarkt is het van belang ervoor te zorgen dat het aanbod groeit, maar ook dat er maatregelen worden genomen waarmee een dynamische sociale huursector uitkomst kan bieden voor starters en doorstromers. Alleen door middel van een integrale aanpak van de woningmarkt kan worden gekeken wat de woonbehoeften precies zijn en kan daarop worden ingespeeld voor een passend aanbod. Het is daarbij zaak om die noodzakelijke ingrepen ook tijdig weer af te schalen, wanneer er eindelijk een gezond evenwicht is ontstaan. Realistische oplossingen die werken in de

praktijk zijn hierbij het liberale uitgangspunt, dit in tegenstelling tot andere politieke stromingen.

Ir. P.C. de Groot is Tweede Kamerlid voor de VVD en woordvoerder bouwen en wonen.

Drs. B.A. van Dijk werkt voor de fractie van de VVD in de Tweede Kamer en is persoonlijk medewerker van Peter de Groot.

Literatuurlijst

- Centraal Bureau voor de Statistiek, PBL/CBS *Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2022-2050. Steden en randgemeenten groeien verder*, Den Haag, 2022.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Voorraad woningen eigendom, type verhuurder, bewoning, regio', 20 november 2023, URL: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/82900NED>.
- Dijkhoff, K., *Liberalisme dat werkt voor mensen*, Den Haag, 2019.
- Klapwijk, P., 'Sociale huurders kansloos op de woningmarkt, bijna helft wacht al langer dan 3 jaar', *EenVandaag*, 9 september 2023, URL: <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/sociale-huurders-kansloos-op-de-woningmarkt-bijna-helft-wacht-al-langer-dan-3-jaar/>.
- NEPROM, 'Nieuwbouw valt stil door huurregulering. Wel excessen bestrijden, niet nieuwbouw onmogelijk maken!', *Binnenlands Bestuur*, 26 juli 2022, URL: <https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/neprom/nieuwbouw-valt-stil-door-huurregulering>.

-
- Rijksoverheid, ‘Wat is het verschil tussen een sociale huurwoning en een huurwoning in de vrije sector?’, URL: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huurwoning-zoeken/vraag-en-antwoord/wat-is-het-verschil-tussen-een-sociale-huurwoning-en-een-huurwoning-in-de-vrije-sector>.
 - Rijksoverheid, ‘Woningwet regels voor woningcorporaties’, URL: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/woning-verhuren/woning-wet-regels-voor-woningcorporaties>.
 - Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Kamerstukken II 2019/20, 34974, nr. 4*, Den Haag, 2020.
 - Van Middelkoop, M., Schilder, F., *Middeninkomens op de woningmarkt. Ruimte op een krap speelveld*, rapport van het Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag, 2017.
 - Volkshuisvesting Nederland, ‘Het statistisch woningtekort nader uitgelegd’, URL: <https://www.volkshuisvestingnederland.nl/onderwerpen/berekening-woningbouwopgave#:~:text=In%20Nederland%20staan%20ruim%20,of%20de%20woning%20verbouwd%20wordt>.
 - Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, *Verkiezingsprogramma VVD 2023, Ruimte geven. Grenzen stellen. Keuzes voor een optimistische toekomst*, Den Haag, 2023.
 - VVD, D66, CDA en ChristenUnie, *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. Coalitieakkoord 2021-2025*, Den Haag, 2021.

Een liberaal pleidooi tegen de uitdijende rol van de Nederlandse overheid

door Lex Hoogduin

Vrijwel alle Nederlandse politieke partijen hebben de laatste jaren de conclusie getrokken dat de afgelopen decennia marktwerking en marktdenken zijn doorgeschoten. Breed wordt daarom bepleit dat de rol van de markt en het marktdenken moet worden teruggedrongen en dat de overheid de regie weer in handen moet nemen. Dit geldt ook voor de VVD, sinds voormalig fractievoorzitter Klaas Dijkhoff een aanzet deed voor een nieuw VVD-verhaal dat het belang van een “sterke” overheid benadrukt (Dijkhoff 2019). We zagen dit al terug in het kabinet-Rutte III, maar vooral bij het thans demissionaire kabinet-Rutte IV. Het verkiezingsprogramma van de VVD sluit hier naadloos op aan (VVD 2023).

Dit artikel kritiseert de weer toenemende rol van de overheid vanuit liberaal perspectief. Het neemt daarbij de klassiek- en neoliberale opvatting over de rol van de overheid als ijkpunten. Het artikel is als volgt ingedeeld. Eerst is er een korte samenvatting van de klassiek- en neoliberale opvatting over de rol van de overheid (paragraaf twee), gevolgd door een betoog dat laat zien dat de diagnose van doorgeschoten marktwerking en marktdenken in de laatste decennia, onjuist is (paragraaf drie). Vervolgens wordt geanalyseerd hoe het recente streven naar een grote(re) rol van de overheid tot uitdrukking komt en hoe dit inbreuk maakt op de individuele vrijheid, steeds meer burgers afhankelijk maakt van

de overheid, leidt tot verspilling en lagere economische groei, verlies aan vertrouwen in de overheid, en een overheid die steeds meer toezicht op burgers en bedrijven wil houden en ingrijpt in hun leven (paragraaf vier). De vraag hoe dit tijt te keren is het onderwerp van paragraaf vijf. Het artikel wordt afgesloten met een conclusie (paragraaf zes).

Klassiek- en neoliberalisme

Het klassiek-liberalisme kan in vijf elementen worden samengevat:

‘Vrijhandel/contractvrijheid’ op basis van goed gedefinieerde en wettelijk afdwingbare eigendomsrechten. Op grond van de zogenoemde *‘law of association’* is er voordeel van specialisatie en vrijwillige ruil (Von Mises 2012, 158-163). Het marktmechanisme en het kapitalisme moeten volop de ruimte krijgen;

‘Gezond geld’ dat zijn waarde houdt in de loop van de tijd (Hayek 2006, 282-295);

‘Rechtsstaat’: gelijke regels voor iedereen (Hayek 2006, 169-180). Bescherming van de burgers tegen de staat, die het monopolie heeft op de inzet van geweld, maar ook aan deze regels is gebonden. Verder is het van belang dat er *‘checks and balances’* zijn, bijvoorbeeld in de scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht;

‘Democratie’: dat wil zeggen regeren op basis van meerderheidsbeslissingen, maar met oog voor de rechten en belangen van minderheden tijdens een regeringsperiode (Von Mises 2012, 150). Regelmatige vrije en eerlijke verkiezingen waarbij de macht vreedzaam wordt overgedragen als de zittende regering

haar meerderheid in het parlement verliest;

‘Beperkte overheid’, met een dubbele betekenis: zoals net gesteld wordt de overheid ‘ingesnoerd’ door de regels van de rechtsstaat, maar ook wordt de overheid een beperkt aantal taken toegeschreven, met name op het gebied van defensie, justitie en politie (de ‘nachtwakersstaat’). Von Mises stelt dat de rol van de overheid conform het klassiek-liberale ideaal moet worden beperkt tot het beschermen van de levens van individuen, hun eigendommen en hun vrijheid opdat zij hun eigen doelen kunnen nastreven, voor zover die niet strijdig zijn met de gelijke vrijheid van anderen (Von Mises 2005, 30).

Aan het eind van de jaren 30 ontstond het zogenoemde ‘neoliberalisme’ (Lippmann 1944). Dat is gebaseerd op de gedachte dat het kapitalisme en marktmechanisme krachtig zijn, maar niet perfect. De overheid kan en moet die imperfecties verminderen om zo de scherpe randen van het *laissez-faire*-kapitalisme bij te schaven.¹ Aldus werd bijvoorbeeld ruimte gezien voor de overheid voor het voeren van mededingingsbeleid, het van een prijs voorzien van externe effecten via belastingen/heffingen (negatieve externe effecten) en subsidies (positieve externe effecten), het beschermen van kwetsbare mensen in de samenleving (kinderen, geestelijk en/of lichamelijk zwaar gehandicapten en ouderen die niet meer voor zichzelf kunnen zorgen) en het beschermen van mensen tegen rampspoed buiten hun schuld. Over de afbakening van het laatste bestaat in het neoliberalisme geen consensus. Sommigen zullen dit te ver vinden gaan, anderen niet ver genoeg, hoewel ze zich wel als liberaal zouden willen zien. Milton Friedman is bijvoorbeeld

voorzitter van een negatieve inkomstenbelasting en kan zeker als neoliberal worden gezien. Wat neoliberalen verenigt, is dat ze tegen de uitgebreide verzorgingsstaat zijn die door de sociaal-democratie wordt voorgestaan, waarbij de overheid een kerntaak heeft in het herverdelen van inkomens en vermogens, de vakbeweging een monopoliestatus wil geven in de loononderhandelingen en bij het vaststellen van andere arbeidsvoorwaarden en mensen die op eigen benen (moeten) kunnen staan tegen iedere tegenslag willen beschermen. In dat opzicht is de Oostenrijkse econoom Friedrich von Hayek het boegbeeld van het neoliberalisme (Hayek 2006; 2007). Het verwerpen van progressieve belastingen en subsidies, en herverdelingsbeleid behoren tot de kern van het neoliberalisme (Hayek 2006, 266-281; Hayek 1978).

Zijn marktwerking en marktdenken in Nederland doorgeschoten?

Nederland heeft zich sinds de Tweede Wereldoorlog ontwikkeld tot een corporatistische verzorgingsstaat. Sinds de ontzuiling en toenemende immigratie, en de mede daarmee samenhangende verminderde rol van de Sociaal-Economische Raad (SER), is er een rechtstreekse verknoping ontstaan tussen het (grote) bedrijfsleven, VNO-NCW, actiegroepen en de overheid.

Het neoliberalisme speelt vooral sinds de jaren 80 een explicietere rol in Nederland, waarin er aanvankelijk veel aandacht was voor marktwerking en concurrentiebevordering, maar wel steeds binnen de corporatistische verzorgingsstaat. Ook zijn er pogingen gedaan de efficiëntie van de overheid te vergroten door het invoeren van 'marktdenken'. Het is geen beweging terug in de richting

van een aanmerkelijk kleinere overheid gebleken, hoewel die conclusie vaak wordt getrokken en als argument wordt aangehaald om te pleiten voor een grotere overheid die zich nadrukkelijker manifesteert.

'Marktdenken' is niet hetzelfde als marktwerking. Het is een mechanisme om de werking van de overheid (bureaucratie) en vooral de efficiëntie daarvan, te verbeteren (New Public Management). De eigendomsrechten van geprivatiseerde bedrijven blijven (vaak) fors ingeperkt. Zelfstandige bestuursorganen (ZBO's) die worden opgezet, zijn bepaald geen ondernemingen die vrij op de markt kunnen opereren. Er staan geen ondernemers met '*skin in the game*' aan het roer. Overigens is het aantal ZBO's de laatste jaren weer teruggedrongen. De regulering is niet wezenlijk afgenomen.

Waar komt het recente streven naar een grote(re) rol van de overheid in tot uitdrukking?

Het recente streven naar een grotere rol voor de overheid komt allereerst tot uitdrukking in fors groeiende overheidsuitgaven, een oplopende collectieve lastendruk, een de laatste jaren snelgroeiend aantal rijksambtenaren en tanende begrotingsdiscipline. De groeiende overheidsuitgaven krijgen voor een belangrijk deel vorm via het oprichten van begrotingsfondsen met daarin tientallen miljarden euro's aan bestedingsruimte zonder erg concrete plannen. Het kabinet-Rutte IV heeft de grootste expansie van de overheidsuitgaven sinds de jaren 70 in gang gezet (17e Studiegroep Begrotingsruimte 2023, 10). Overigens groeien de overheidsuitgaven als percentage van het bruto binnenlands product trendmatig deze eeuw (17e Studiegroep

Begrotingsruimte, 13).

De begrotingsdiscipline is losgelaten om deze groei van de overheidsuitgaven, althans 'op papier', mogelijk te maken. Ook gaat de Nederlandse overheidsschuld bij ongewijzigd beleid weer oplopen in de richting van het maximum van 60 procent van het bruto binnenlands product conform de EU-begrotingsregels. Het structurele tekort van de overheid (dat wil zeggen het tekort gecorrigeerd voor conjuncturele schommelingen) gaat volgens het Centraal Planbureau (CPB) de komende jaren tot boven de 3 procent van het bbp oplopen en het ongecorrigeerde tekort tot bijna 4 procent van het bbp (CPB 2023).

Er is een groot vertrouwen in de maakbaarheid van natuur, klimaat, biodiversiteit, mens, samenleving en economie door de overheid, met een belangrijke ordenende rol van het recht (concrete wettelijk afdwingbare kwantitatieve beleidsdoelen). Dat is een rol voor het recht die verder gaat dan dat in het klassieke idee van de rechtsstaat wordt verwacht. Het lijkt op een vorm van centrale planning via het recht. Deze ontwikkeling staat haaks op de filosofie van het liberalisme die stelt dat de toekomstige ontwikkeling van samenleving en economie fundamenteel onzeker zijn en worden gecreëerd door handelende individuen die hun eigen weg zoeken.

Centrale planning is onmogelijk en leidt tot chaos en dictatuur (Von Mises 2023). Ze schendt drie gegevenheden van het leven van de mens op aarde, die het liberalisme traditioneel benadrukt:

Ten eerste, de mens als handelend, voor ei-

gen keuzes verantwoordelijk wezen, dat steeds doelgericht acteert (Mises 2012).

Ten tweede, de onmogelijkheid om alle informatie en kennis die nodig is om beslissingen in het belang van individuele burgers te nemen, te centraliseren, zelfs op provinciaal of gemeentelijk niveau (Hayek 1937; 1945). Maatwerk leveren kan niet en leidt tot een steeds grotere behoefte aan gedetailleerde informatie en dus tot een grotere bureaucratie, met het risico dat de burger daardoor wordt vormalen, en tot toenemende behoefte aan toezicht, controle en wantrouwen ten opzichte van de burger. Generieke regelingen leiden daarentegen tot verspilling, misbruik en zijn fraudegevoelig.

En ten derde, het uitgeven van geld door de overheid via het bureaucratisch mechanisme leidt tot verspilling en is beperkt effectief. Het is zoals Milton Friedman ooit zei: een zwakte van de bureaucratie (overheid) als allocatiemechanisme is dat andere mensen dan jij beslissen over het uitgeven van jouw geld voor andere mensen dan zichzelf (Friedman 2004). Het bureaucratisch model is (in welke vorm dan ook) inferieur aan het marktmechanisme, dat zelf verre van perfect en ook niet altijd inzetbaar is. Dit geldt bijvoorbeeld voor het vervullen van de 'klassieke' overheidstaken van justitie, politie en defensie. Het veelgebruikte argument dat de 'markt' het niet oplost en dus de overheid het moet doen, is echter een *non sequitur*. Toepassing van de bureaucratische methode is soms onvermijdelijk, maar de beperkingen ervan zijn groot.

De op zich terechte conclusie is getrokken dat het bruto binnenlands product een imperfecte maatstaf is voor de welvaart. Dat

heeft tot de invoering van het brede welvaartsbegrip geleid. Het is een zwak gefundeerd begrip, dat liberalen sceptisch zouden moeten benaderen. Welvaart is de subjectief ervaren behoeftebevrediging als gevolg van economisch handelen. Ze is niet kwantificeerbaar en dus ook niet vergelijkbaar tussen personen en ook niet op te tellen. Het begrip wordt ingevuld met een groot aantal geaggregeerde variabelen, die indicatief zouden zijn voor de brede welvaart. De indicatoren zijn willekeurig en er is geen objectieve manier om vast te stellen of de lijst compleet of juist te lang is. De indicatoren kunnen niet worden opgeteld en er is geen manier om er een gewicht aan toe te kennen, die niet willekeurig is. Verschillende politieke partijen zullen verschillende gewichten aan verschillende indicatoren toekennen. Dat is nu juist de kern van de politiek.

Invoering van het concept brede welvaart leidt onvermijdelijk tot de neiging om deelindicatoren tot onderwerp van beleid te maken, er doelen voor te formuleren en erop te gaan aansturen. Dit is een verdere stap op weg naar het denken vanuit 'collectieven', alsof dat individuen zijn, die zelfstandig handelen en welvaart kunnen ervaren. Het individu staat niet meer centraal, terwijl dit de enige 'eenheid' is die een toename van welvaart kan ervaren en emoties kan hebben. Het denken over de samenleving en economie krijgt onvermijdelijk een technocratisch en afstandelijk karakter. Een doel is inmiddels al gesteld voor het aantal mensen onder de armoedegrens en er zullen er meer volgen, bijvoorbeeld voor het uitstoten van broeikasgassen.

In 1983 heeft de verzorgingsstaat in zekere zin een verankering gekregen door het vastleggen van sociale rechten in de Grondwet.² Het gevolg hiervan is dat verwachtingen zijn geschapen over wat de overheid kan en ook moet bewerkstelligen voor burgers. Daarmee wordt verondersteld dat vrije burgers niet zonder een overheid kunnen die op allerlei terreinen verregaand verantwoordelijk is voor het welbevinden van mensen. Er spreekt weinig vertrouwen in de kracht van vrije burgers uit. De gecreëerde verwachtingen zijn overspannen. De overheid kan ze niet waarmaken. Als gevolg daarvan zal er een permanente druk zijn van de overheid om zich met de burgers en hun handelen te bemoeien. Als de sociale grondrechten als 'absolute' rechten en niet als inspanningsverplichtingen worden geïnterpreteerd, ligt alsmaar meer overheidsingrijpen op de loer, indien deze rechten in de praktijk niet (kunnen) worden vervuld.

Er bestaan hoge verwachtingen, ook onder neoliberalen, over het 'correct' kunnen bepalen van externe effecten. Het fundamentele probleem van hoe dit precies te doen, blijft echter onopgelost. Er is ook een neiging om externe effecten erg breed te definiëren. Voor je het weet, bemoeit de overheid zich met een steeds groter deel van de economie en dus met het wel en wee van steeds meer burgers en bedrijven. Verwant hieraan is het inzetten van belastingen voor gewenst gedrag van burgers, bijvoorbeeld een gezond leven om daarmee ziektekosten te voorkomen die voor rekening van de sociale zekerheid komen.

Er bestaat een breed gedeelde behoefte in de samenleving om te streven naar kansengelijkheid. Maar we weten dat mensen ongelijk zijn. Kansengelijkheid benadrukken betekent dat mensen in gelijke gevallen verschillend zullen worden behandeld, op een willekeurige manier omdat kansengelijkheid niet te operationaliseren is. Dat staat op gespannen voet met het idee van de rechtsstaat, dat mensen in gelijke gevallen gelijk zullen worden behandeld. Het bevorderen van kansengelijkheid gaat gepaard met het beperken van de vrijheid van mensen waarvan wordt aangenomen dat ze hogere kansen hebben dan gemiddeld. Ook hier speelt weer de gedachte van maakbaarheid, in dit geval het idee dat de overheid kan zorgen voor kansengelijkheid. Niemand kan daar tegen zijn, maar de praktijk is weerbarstig en beleid hierop gericht kan contraproductief blijken en onbedoelde en ongewenste neveneffecten hebben (zie voor de VS: Sowell 2023, hoofdstuk 1 “*equal chances fallacies*”).

Het streven naar collectieve doelen in bijvoorbeeld de zorg, met betrekking tot het klimaat, de natuur, duurzaamheid, etc. lokt steeds meer interventies in het leven van mensen uit en zet dus de vrijheid onder druk.

Ditzelfde streven leidt tot de inperking van eigendomsrechten van de eigenaren van bedrijven. Dat komt tot uitdrukking in bijvoorbeeld de code goed bestuur voor bedrijven, maatschappelijk verantwoord ondernemen, veelomvattende rapportageverplichtingen, ESG -normen, de zorgplicht van banken en ga zo maar door.

Industriepolitiek is weer populair geworden. Vanuit liberaal perspectief is industriepolitiek alleen te verdedigen uit een oogpunt van

ationale veiligheid, waarbij dit criterium zo strikt mogelijk zou moeten worden geïnterpreteerd. In de praktijk zien we nu al dat omarmen van industriepolitiek tot protectionisme leidt en uitholling van het grootste goed binnen de EU: de interne markt. We zien ook dat het streven naar collectieve doelen en industriepolitiek de directe lobby van het (met name grote) bedrijfsleven en actiegroepen (tegenwoordig NGO's genoemd) hebben vergroot. Een gruwel vanuit de liberale filosofie.

Ook prijsregulering lijkt een comeback te maken, met name in de woningbouw. We weten echter uit de theorie en praktijk dat prijsregulering contraproductief is.

Er is een toenemende neiging om overal crises te ontwaren. Er zijn zelfs partijen die de ‘klimaatnoodtoestand’ willen uitroepen. Dat creëert een sfeer waarin de overheid speciale rechten nodig heeft en dus de individuele vrijheid en de rechten van het parlement, bijvoorbeeld bij het vooraf goedkeuren van budget, mag beperken.

Tot slot wordt de overheid als verantwoordelijk gezien voor het compenseren van burgers, bedrijven en andere overheden van allerlei tegenslag die zich in het leven en bij het ondernemen voor kan doen. Dit past perfect in de steeds verdergaande verwachtingen van wat de overheid moet en kan in onze doorgeschoten verzorgingsstaat.

Het tij keren

Er zijn dus veel ontwikkelingen gaande die tegen de liberale filosofie in gaan. De agenda om het tij te kunnen keren is daarom lang en komt neer op het omdraaien van vele trends van de laatste jaren:

Stop met het brede welvaartsconcept. Erken als overheid dat de samenleving, economie, natuur en het klimaat maar beperkt maakbaar zijn, dat het leven risico's kent en de samenleving niet perfect is en kan zijn (Hoogduin 2023). We hebben een bescheiden overheid nodig, die de kracht van de markt en het maatschappelijke middenveld erkent en daarom het principe '*first do no harm*' dat bekend is uit de geneeskunde, hanteert (Hoogduin 2016). Geen directe interventies in de economie. Voer vooral voorwaardenscheppend beleid en formuleer geen kwantitatieve resultaatverplichtingen die juridisch afdwingbaar zijn, als de overheid het resultaat niet kan garanderen. Herzie zo veel mogelijk wetten en regelingen waar dergelijke juridisch afdwingbare kwantitatieve doelen in staan, waarover de overheid onvoldoende controle heeft;

Herstel begrotingsdiscipline en laat de overheidsuitgaven groeien met maximaal de trendmatige groei van de Nederlandse economie van 1,5 procent per jaar. Het begrotingstekort van de overheid, gecorrigeerd voor de conjunctuur (het zogenoemde structurele begrotingstekort) moet worden teruggebracht tot 1 procent bbp, in overeenstemming met thans nog geldende Europese begrotingsregels (De Haan & Hoogduin 2020). Zet geen nieuwe begrotingsfondsen op en schaf de bestaande begrotingsfondsen af;

Stop met de neiging om iedereen voor alles te compenseren en wees tegelijkertijd minder paternalistisch. Vertrouw op de vrije burger, ondernemerschap en spontane samenwerking van burgers en bedrijven, los van de overheid;

Voer alleen industriepolitiek als dat nodig is

voor de nationale veiligheid. Neem afstand van actiegroepen en richt de overheid veel meer op het algemeen belang;

Focus niet op kansengelijkheid, maar op '*freedom of opportunity*' (dat wil zeggen, vrijheid om kansen te pakken);

Bescherm de echte zwakkeren, maar beperk de herverdeling via het belastingstelsel en de sociale zekerheid zo veel mogelijk. Schaf het toeslagenstelsel af en verminder de progressie in het belasting- en premiestelsel zo veel mogelijk, bijvoorbeeld door het invoeren van een vlaktaks. Reguleer geen prijzen;

Voer keuzevrijheid in het Nederlandse pensioenstelsel in. Schaf daarmee het grootste monopolie in de Nederlandse economie af (Hoogduin & Van Meerten 2023);

De sociale grondrechten dienen als een inspanningsverplichting te worden geïnterpreteerd en op termijn op een zodanige wijze te worden geherformuleerd, dat de overheid echt kan worden aangesproken op het naleven ervan.

Conclusie

In dit artikel is betoogd dat recent in politiek en samenleving ten onrechte de conclusie is getrokken dat door doorgeschoten marktdenken en marktwerking de laatste decennia tal van crises zijn ontstaan. De oplossing die wordt voorgesteld in de vorm van een sterkere rol voor de overheid is als gevolg daarvan eveneens fout, zo leert een analyse op basis van liberale uitgangspunten.

Het vergroten van de rol van de overheid komt op allerlei terreinen tot uitdrukking.

Met elkaar zetten dergelijke maatregelen de individuele vrijheid onder druk en vergroten ze het wantrouwen tussen de overheid en burger. Ze leiden tot overmatige bureaucratie, steeds meer toezicht en zorgen ervoor dat steeds meer burgers afhankelijk worden van de overheid. Ook beperken ze de groei van de (individuele) welvaart.

Vanuit liberaal perspectief is er alle reden te proberen om het tij te keren. In het artikel wordt een breed palet aan mogelijkheden gegeven om dit te doen.

Lex Hoogduin is emeritus hoogleraar en docent economie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuurlijst

- 17e Studiegroep Begrotingsruimte, 'Bijsturen met het oog op de toekomst', 2023.
- Centraal Planbureau, *Concept Macro Economische Verkenning 2024*, 2023.
- Dijkhoff, K., *Discussiestuk: Liberalisme dat werkt voor mensen*, 2019.
- Friedman, M., 'Fox News Interview in May', 2004.
- De Haan, J., Hoogduin, L., 'Verstandig begrotingsbeleid vraagt om Zalmnorm en tekortregel', *Economisch Statistische Berichten*, 2020, vol. 105, pp. 484-487.
- Hayek, F.A., 'Economics and Knowledge', *Economica*, 1937, nr. 13, pp. 33-54.
- Hayek, F.A., 'The Use of Knowledge in Society', *American Economic Review*, 1945.
- Hayek, F.A., *Law, Legislation and Liberty, The Mirage of Social Justice*, Chicago, 1978.
- Hayek, F.A., *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, Chicago, 1988.
- Hayek, F.A., *The Constitution of Liberty*, Chicago, 2006 (1960).
- Hayek, F.A., *The Road to Serfdom. Text and Documents, The Definite Edition*, Chicago, 2007 (1944).
- Hoogduin, L., 'Complexity, Modesty and Economic Policy', in: OECD, *Insights into Complexity and Policy, New Approaches to Economic Challenges*, 2016, pp. 11-13.
- Hoogduin, L., 'Lex Hoogduin over de maakbaarheid van de economie', *Me Judice*, 19 juni 2023.
- Hoogduin, L., Van Meerten, H., 'Geef pensioendeelnemer meer keuzevrijheid', *EWmagazine online*, 28 augustus 2023.
- Lippmann, W., *The Good Society*, 1944 (1938).
- Von Mises, L., *Liberalism. The Classical Tradition*, Indianapolis, 2005 (oorspronkelijk verschenen in 1927 onder de titel *Liberalismus*).
- Von Mises, L., *Human Action. A Treatise on Economics*, New Haven, 2012 (1948).
- Von Mises, L., Economische calculatie in een socialistische maatschappij, 2023 (oorspronkelijk verschenen in 1920 in het Duits, vertaald in het Nederlands en van een inleiding voorzien door G. van Gils, Mises Instituut Nederland).

-
- Sowell, T., *Social Justice Fallacies*, 2023.
 - Van Schie, P., Van Hees, M., Van de Velde, M., *Neoliberalisme. Een politieke fictie*, Den Haag, 2014.
 - Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, *Ruimte Geven, Grenzen stellen* (verkiezingsprogramma), 2023.

1. Neoliberalisme is een omstreden term (zie Van Schie, Van Hees & Van de Velde 2014). Het is daarom van belang zo precies mogelijk te omschrijven wat hieronder wordt verstaan, zoals hier gedaan.

2. Hayek heeft erop gewezen dat het voorzetsel ‘sociaal’ te pas en te onpas wordt gebruikt. Het heeft daarmee iedere betekenis verloren en wordt gebruikt om het moreel goede te markeren en om op te roepen tot herverdelingsbeleid (Hayek 1988, pp. 116-119).

Nieuwe begrotingsregels op de weegschaal: hoe zwaar weegt de begrotingsdiscipline?

door Caroline Nagtegaal-van Doorn

De Europese Unie staat op het punt om een grootscheepse hervorming van de Europese begrotingsregels door te voeren. Deze regels, ook bekend als het Stabiliteits- en Groeipact (SGP), bepalen hoe hoog de staatsschuld en het begrotingstekort van een lidstaat mogen zijn en leggen op deze manier een fundament onder de gemeenschappelijke markt en munt. Het belang ervan kan daarom moeilijk worden onderschat. Als Europarlementariër namens de VVD begeef ik mij momenteel midden in het oog van de storm rondom de onderhandelingen over deze nieuwe Europese begrotingsregels. Daarom zoom ik uit om het grote plaatje te schetsen. Tijd om door een liberale bril naar het SGP te kijken.

Liberale teugels

De euro is het belangrijkste en meest tastbare symbool van de Europese samenwerking. Decennia van economische integratie mondde ruim 20 jaar geleden uit in de gemeenschappelijke munt, die de handel zowel binnen de interne markt als met de rest van de wereld tot ongekende hoogten deed stijgen. Nooit meer geld wisselen als je aankomt op je vakantiebestemming, geen hoge transactiekosten voor bedrijven en met een Europese Centrale Bank als hoeder van een stabiele euro. De euro bracht ons onvoorstelbaar veel goeds. Maar om die euro stabiel te houden, zijn afspraken nodig. Die moeten ervoor zorgen dat een onverantwoord hoge schuldenberg in een euroland niet leidt tot

monetaire instabiliteit waar de gehele eurozone last van ondervindt. Het Stabiliteits- en Groeipact uit 1997 vormt de hoeksteen van deze afspraken.

De belangrijkste bestandsdelen van het SGP kennen we in de vorm van een tweetal percentages: 3 procent en 60 procent, welke vastliggen in het Europees Verdrag. Landen die de euro hebben ingevoerd, moeten in principe streven naar een sluitende begroting, maar mogen het begrotingstekort in tijden van economische tegenwind laten oplopen naar drie procent van het bruto binnenlands product (bbp). De totale staatsschuld mag niet boven 60 procent uitkomen. Deze getallen zijn enigszins arbitrair, er is geen wetenschappelijke consensus over de vraag wanneer een staatsschuld precies onhoudbaar wordt. Wat we wél weten is dat 60 procent een veilig niveau is. Zit een land daarboven, dan moet die deze in stappen van een twintigste terugdringen tot 60 procent.

Voor een liberaal is het van groot belang dat landen zich aan de afgesproken regels houden en de politiek de teugels niet onnodig laat vieren. Zo kunnen bedrijven optimaal profiteren van een stabiele munt en een renteniveau zonder hoge inflatiepremies. Burgers kunnen erop vertrouwen dat de rekening van politieke plannen niet wordt doorgeschoven naar toekomstige generaties en de staatsschuld indirect een nationaal herverdelingsinstrument wordt. Fiscale discipline voorkomt tevens dat landen in financiële problemen komen en de overige eurolanden te hulp moeten schieten in de vorm van grote reddingspakketten. Kortom, het SGP is het fiscale anker dat de Europese economie gezond houdt.

De euro in crisistijd

Ruim tien jaar geleden kreeg Europa de deksel op de neus: de begrotingsregels, die we zo netjes in het Europees Verdrag destijds hadden vastgelegd, waren dusdanig geschonden dat financiële markten hun vertrouwen in Zuid-Europese landen begonnen te verliezen. Met name Griekenland had de regels jarenlang aan de laars gelapt en zelfs bewust een verkeerde voorstelling van zaken gegeven. Na Griekenland vielen meer landen door de mand. Uiteindelijk moesten ook Spanje, Italië, Portugal en Ierland aan de Europese bedelstaf om faillissement te voorkomen. De grootste liberale nachtmerrie werd werkelijkheid: het gebrek aan begrotingsdiscipline leidde bijna tot de val van de euro. Een val die mogelijk het gehele Europese project op losse schroeven zou zetten en decennia van Europese samenwerking ongedaan zou maken. Met gigantische reddingspakketten werd Zuid-Europa op de been gehouden. Op pijnlijke wijze werd duidelijk waar het toe kan leiden als begrotingsdiscipline niet wordt nageleefd. De rentes gaan door het dak, de economie door een diep dal, bedrijven op de fles. Hoe pijnlijk ook, Europese politici paktten het probleem bij de wortel aan en kondigden grote bezuinigingsrondes aan om de nationale begrotingen weer in het gareel te brengen. In sommige landen kwam dat vanuit de overtuiging dat dit de enige manier was om de economie weer gezond te krijgen, in andere landen was dit een keiharde voorwaarde om overeind te worden gehouden door rijkere lidstaten. Het was niet eenvoudig, maar de economie herstelde uiteindelijk wel.

Het ging lange tijd goed, totdat Europa een nieuwe klap te verwerken kreeg: in 2020

raasde corona over het continent. En waar het overtreden van de begrotingsregels de oorzaak was van de eurocrisis, stonden juist deze regels in veler ogen in de weg om de economische gevolgen van de coronacrisis te lijf te gaan. Het resultaat: de zo 'rigide' regels werden opgeschort zodat lidstaten hun economieën konden voorzien van miljardensteun. Ook werd een Europees coronaherstelfonds van zo'n 800 miljard euro opgetuigd, dat grotendeels zou gaan investeren in de groene en digitale transities om zo een grote economische crisis bovenop de gezondheidscrisis te voorkomen. En ja, de Europese economie hield stand en herstelde wonderbaarlijk snel. Zo snel zelfs, dat met name linkse politici er als de kippen bij waren om de begrotingsregels hersendood te verklaren. Wat we hadden 'geleerd' van de vorige crisis is dat bezuinigen niet werkt en we ten tijde van economische tegenspoed juist fors moeten investeren. Waar men voor het gemak maar even aan voorbijging, is dat de eurocrisis zijn wortels had in een gebrekige naleving van de begrotingsregels, terwijl de coronacrisis een schok van buitenaf betrof. Dit is een fundamenteel verschil. Wat veel beleidsmakers nog meer over het hoofd zagen, was dat het juist de bezuinigingsrondes waren geweest die de nationale regering in staat stelde om zo resoluut in te grijpen tijdens corona. Juist de Zuid-Europese landen, die nog altijd hadden verzuimd om de schulden weer tot 60 procent terug te dringen, moesten bogen op Europese solidariteit in de vorm van het coronaherstelfonds.

Een nieuwe aanpak

En hoewel de coronapandemie inmiddels gelukkig achter ons ligt, zijn de Europese begrotingsregels die 'tijdelijk' aan de kant

werden geschoven om ruimte te maken voor economische steunpakketten, op dit moment nog steeds buiten werking. Officieel om het economisch herstel niet in de kiem te smoren. In werkelijkheid omdat iedereen weet dat een 'koude' terugkeer naar de oude regels niet realistisch is. Veel lidstaten hebben schuldniveaus die niet op een verantwoorde manier op korte termijn kunnen worden teruggedrongen naar 60 procent. Tegelijkertijd waren de begrotingsregels altijd al een wassen neus omdat ze nooit serieus werden gehandhaafd door de Europese Commissie. Toen politieke reuzen als Frankrijk en Duitsland niet werden terechtgewezen voor het overtreden van de regels, boette de Commissie als 'hoeder van de Verdragen' ernstig aan geloofwaardigheid in. De voor een liberaal zo belangrijke begrotingsregels waren een tandeloze tijger geworden. Die tandenloosheid, gecombineerd met de huidige situatie van een opgeschort SGP, heeft geleid tot de politieke voedingsbodem voor een modernisering van de regels.

Afgelopen zomer verscheen daarom een langverwacht voorstel om zowel de preventieve arm als de correctieve arm van de begrotingsregels grondig te herzien. Zo verdwijnt de een-twintigste-regel en ook de richtlijnen voor een structureel begrotingstekort zien we in de toekomst niet langer terug als het aan Brussel ligt. In plaats daarvan moeten lidstaten een nationaal fiscaal plan voor de middellange termijn indienen. Daarbij moeten overheden zich aan een uitgavenregel houden die ervoor moet zorgen dat de overheidsuitgaven niet harder groeien dan de economie bij kan houden. Lidstaten krijgen vier jaar de tijd om de begroting aan te passen aan de nieuwe regels, daarna

moeten de staatsschulden zich op een dalend pad bevinden. Deze periode kan met maximaal drie jaar worden verlengd indien er ook substantiële hervormingen en investeringen plaatsvinden. Brussel heeft de blik namelijk ook op de toekomst. Europa staat voor grote investeringsopgaven, met name op het gebied van de groene en digitale transitie, maar zeker ook op gebied van defensie. Door prikkels in te bouwen voor hervormingen en investeringen, moeten de nieuwe begrotingsregels zorgen voor de flexibiliteit die in het verleden nog weleens ontbrak. Door landen zelf een plan op te laten stellen, wil Brussel er bovendien voor zorgen dat landen zich niet gedwongen voelen door Europa, maar zelf het probleem onder ogen zien en er een oplossing voor verzinnen. Dat moet de naleving – die in het verleden zo notoir ondermaats was – ten goede komen.

De liberale bril

De Europese begrotingsregels vormen een belangrijke pijler onder het Europees macro-economisch beleid. Ze zijn geënt op het liberale principe van begrotingsdiscipline, dat ervoor moet zorgen dat de monetaire unie blijft functioneren en er geen nieuwe schulden crisis ontstaat. Toch hebben onvoldoende naleving en een zwakke handhaving ervoor gezorgd dat een liberaal schrikbeeld kon ontstaan. Een liberale visie op de hervorming is daarom van groot belang in de Europese politiek. Allereerst omdat de steun van de Europese liberale fractie Renew Europe nodig zal zijn om in het Europees Parlement een meerderheid te vinden. Daarnaast hebben zowel Frankrijk als Duitsland momenteel een liberale minister van Financiën. Een vergelijk tussen deze twee economische en politieke reuzen zal noodzakelijk zijn om

in de Raad tot een overeenkomst te kunnen komen. Al met al is de liberale invloed op de nieuwe begrotingsregels dus groot. Tegelijkertijd zien we veel verschillen tussen de Franse en Duitse positie die in het verlengde liggen van de meer klassieke Noord-Zuid verdeling die Europa op dit thema altijd in zijn greep lijkt te hebben. De Duitsers pleiten voor strenge waarborgen om zowel de schuldnorm als de tekortnorm onder de respectievelijke grenzen van 60 procent en 3 procent te houden. De Fransen leggen meer nadruk op het belang van flexibiliteit en de ruimte die behouden moet worden voor investeringen in de groene en digitale transitie. Nederland hamert traditioneel op begrotingsdiscipline, maar stelt zich vanwege de diplomatieke verhoudingen ditmaal constructiever op dan menig Zuid-Europeaan had gevreesd. Met andere woorden, ook het liberalisme is niet immuun voor nationale belangen en zienswijzen.

Voor een liberaal is en blijft het principe van begrotingsdiscipline van groot belang. Toch is dat principe jarenlang met voeten getreden. De Commissie stond erbij en keek eraan, maar deed weinig. Als regels wel deugden maar niet worden nageleefd, moet je de oplossing dan in nieuwe regels zoeken? In feite beloon je daarmee slecht gedrag. Of blijf je hameren op regels die in de praktijk niet altijd realistisch zijn? Daarmee loop je het risico terug te keren naar een papieren werkelijkheid. Om dit dilemma op liberale wijze te kunnen navigeren is een liberaal kompas nodig. Waar moet een liberaal SGP in de praktijk toe leiden? Voorop dient te staan dat de nationale begrotingen in de Europese Unie op orde zijn. Niet omdat een sluitende begroting een doel op zichzelf is, maar om-

dat begrotingsdiscipline de monetaire unie laat functioneren en zorgt voor een gezonde, groeiende economie. Begrotingsregels zijn uiteindelijk het middel om dat liberale doel te bereiken. Nog altijd zijn staatsschulden in veel, vooral Zuid-Europese landen, gevaarlijk hoog. Het heeft dan ook de hoogste prioriteit dat nieuwe begrotingsregels in de praktijk daadwerkelijk tot schuldreductie leiden. Zolang dat in de lijn der verwachting ligt, zou een liberaal de nieuwe begrotingsregels moeten omarmen.

Caroline Nagtegaal-van Doorn is namens de VVD lid van het Europees Parlement en heeft zitting in de Commissie voor Economische en Monetaire Zaken.

Economie

Ongelijkheid en (klassiek-)liberalisme

door Ton Appels

In het klassiek-liberalisme staat ‘vrijheid’ centraal (Van de Haar & Van Schie).¹ De vrijheid van het individu om zijn eigen leven vorm te geven en zo min mogelijk gehinderd te worden door extern opgelegde beperkingen, met inachtneming van morele principes en de impact op anderen, wordt als een cruciale verworvenheid van de Verlichting beschouwd. Naast de intrinsieke waarde van het vrij zijn als zodanig, worden talrijke positieve *effecten* van vrijheid beklemtoond; van economische groei dankzij de activiteiten van vrije ondernemers tot briljante kunstuitingen van vrije, creatieve kunstenaars. En van het zich op eigen initiatief inzetten voor goede doelen tot het leveren van toppresta-

ties in de sport op basis van talent, discipline, oefening en training, enzovoort.

Deze nadruk op vrijheid staat in schril contrast met de ongemakkelijke verhouding van het klassiek-liberalisme tot ‘ongelijkheid’. Daar waar vrijheid wordt geprezen in talloze lofzangen, wordt ongelijkheid veelal als een noodzakelijk kwaad gezien. In discussies over deze thematiek worden klassiek-liberalen doorgaans in de verdediging gedrongen en de felste critici focussen zich op deze in hun ogen onaanvaardbare en immorele consequenties van het klassiek-liberalisme (Van Hees e.a. 2014).²

Dat ongelijkheid in bepaalde opzichten, en mede afhankelijk van de mate daarvan, als (buitengewoon) kwalijk wordt gezien, is alleszins begrijpelijk. Het is niet voor niets dat alle grote religies de gelijkheid van de mens voor God prediken (althans als die mens zich aan bepaalde normen houdt) en dat de waarschijnlijk invloedrijkste seculiere ideologie – het marxisme in al zijn verschijningsvormen – gelijkheid benadrukt (ook al is de praktijk vaak geheel anders). Je hoeft geen gelovige of marxist te zijn om een sterke afkeer te hebben van enorme inkomensverschillen, stuitende armoede pal naast materiële overvloed, ongelijkheid als gevolg van ongelijke kansen, en wat dies meer zij.

Toch is dit niet het hele verhaal. Net als vrijheid heeft ongelijkheid ook een aantal nuttige functies. Sterker nog, zonder ongelijkheid zou er veel minder welvaart én welzijn zijn, en zou de wereld er een stuk slechter voor staan. Oftewel, men moet ook oog hebben voor de *positieve* kanten van ongelijkheid en zich bewust zijn van de (enorme) nadelen die een te drastisch afdwingen van gelijkheid met zich meebrengt (en dat nog afgezien van de aanslag op vrijheid die dat vaak oplevert). Als het over ongelijkheid gaat, moeten we niet alleen nadenken over hoe we de negatieve aspecten het beste kunnen aanpakken, maar ook over welke positieve effecten er precies zijn. Die positieve bijdrage houdt direct verband met de feitelijke ongelijkheden tussen individuen en de verschillende ondernemingen en organisaties. Deze ongelijkheden op *microniveau* leveren bij elkaar samen talloze *macro*-effecten op, hetgeen het belang onderstreept van de klassiek-liberale nadruk op individualisme (zie paragraaf vijf).

Dit artikel beargumenteert waarom *ongelijkheid* een essentiële rol speelt bij het realiseren van economische groei en welvaart. Er wordt dus gekeken vanuit een economische invalshoek en niet vanuit bijvoorbeeld een moreel of juridisch perspectief (De Beaufort e.a. 2021). Daarbij gaat het dus om de ongelijkheid tussen individuen en individuele organisaties, vooral ondernemingen, die resulteert in (sterk) uiteenlopende economische prestaties. De som van al die prestaties op microniveau leidt uiteindelijk tot een bepaalde mate van economische groei en welvaart op macroniveau. Zonder deze vorm van ongelijkheid zouden we nooit de welvaartsexplosie van de afgelopen 250 jaar hebben meegemaakt; eerst in het Westen en (veel) later ook in de nodige andere delen van de wereld. Dit hangt nauw samen met de implementatie van allerlei kapitalistische praktijken (Appels 2021). Dat deze een grote mate van vrijheid veronderstellen, is voldoende bekend en komt in dit artikel verder niet aan de orde. Het gaat in deze tekst uitsluitend om het belang van ongelijkheid voor het vermogen om welvaart te scheppen. En niet alleen welvaart, maar ook welzijn. Hogere welvaart maakt het immers mogelijk meer financiële middelen vrij te maken voor de stimulatie van welzijn (zie paragraaf zes).

Deze beknopte analyse betreft een onderwerp dat (politieke) economen al sinds jaar en dag bezighoudt. Het artikel grijpt terug op verschillende wezenlijke inzichten die de economische wetenschap in de loop der tijd heeft opgeleverd (maar die niet zelden over het hoofd worden gezien). De analyse pretendeert niet enige *nieuwe* economische inzichten op te leveren en gaat voorbij aan recentere verfijningen uit de economische

literatuur. De tekst beperkt zich tot goed gefundeerde basisprincipes die de tand des tijds hebben doorstaan.

Arbeidsdeling en specialisatie

Dat arbeidsdeling en specialisatie onontbeerlijk zijn voor economische ontwikkeling is onomstreden. Ze zijn cruciaal geweest voor het vergroten van de arbeidsproductiviteit in de loop der eeuwen. Adam Smith heeft dit met zijn beroemde analyse van een speldenfabriek briljant geïllustreerd: dankzij het opsplitsen van de werkzaamheden nodig om een speld te fabriceren, in plaats van dat elke arbeider alle werkzaamheden vervult, stijgt de productie van maximaal 200 naar 48.000 spelden per dag. We zien min of meer vergelijkbare effecten door de gehele (macro-)economie heen, waarmee de basis voor een enorme welvaartsstijging werd gelegd. Maar (ook) op dat 'hogere' niveau dient aan een andere voorwaarde te worden voldaan: de opgesplitste, gespecialiseerde activiteiten moeten worden *gecoördineerd*. Binnen bedrijven vergt dat adequaat management; tussen bedrijven de werking van de vrije markt met het prijsmechanisme.³

Arbeidsdeling en specialisatie impliceren ongelijkheid. De vele activiteiten en taken verschillen wezenlijk van elkaar en worden uitgevoerd door werkers met sterk uiteenlopende kwaliteiten. De ene is heel goed in *dit*, de andere in *dat*. Ieders specialisatie op een eigen terrein leidt, mits goed gecoördineerd, niet alleen tot een dramatisch hogere productie, maar betekent ook dat iedereen een geheel eigen bijdrage levert. Maar die eigen bijdrages zijn zowel qua inhoud als bijdrage aan het economisch proces (hun 'waarde') sterk verschillend; oftewel ongelijk. Deze

ongelijkheid is inherent aan arbeidsdeling en specialisatie, en daarmee onlosmakelijk verbonden met hun welvaartscheppende dynamiek.

Een bijzonder belangrijke variant is internationale arbeidsdeling en specialisatie. De explosieve groei in de *internationale* handel heeft enorm bijgedragen aan de wereldwijde welvaart. David Ricardo heeft reeds begin 19e eeuw de '*law of comparative advantage*' geformuleerd die laat zien hoe *alle* landen belang hebben bij vrijhandel, zelfs indien sommige landen op alle terreinen in absolute zin minder productief zijn dan andere landen. Het gaat uiteindelijk om de *relatieve* productiviteit. Als elk land zich richt op waar het relatief gezien het productiefst is, en de landen ruilen vervolgens hun goederen en diensten met elkaar – (vrij)handel – dan is het wereldinkomen maximaal. Internationale handel is een win-winsituatie en geen *zero-sum game* (de één zijn winst is de ander zijn verlies).

De enorme ongelijkheid tussen landen in termen van waar ze goed in zijn, werkt in ieders voordeel als men bereid is met elkaar te handelen. Het is de internationale variant van het concept van arbeidsdeling en specialisatie.

Economische dynamiek en onevenwichtigheden

Eén van de briljantste inzichten die de economische wetenschap heeft opgeleverd betreft de dynamische interactie tussen de allocatie van productiefactoren (vooral arbeid en kapitaal) en de wensen van de vragers van goederen en diensten. Er is sprake van een continu proces van optimalisering van de in-

zet van arbeid en kapitaal door ondernemers, in de meest ruime betekenis van het woord, in reactie op de vraag vanuit de markt en de productiekosten van het aanbod. De vraag vloeit voort uit de (gecumuleerde) nutsfuncties van de vragers; het aanbod vanuit de investeringen die een zo efficiënt mogelijke productie realiseren. Vraag en aanbod worden zo op elkaar afgestemd, maar omdat beide doorlopend veranderen, komt dit proces nooit tot een eind. Léon Walras heeft als eerste (wiskundige) aangetoond dat dit, onder strikte voorwaarden, leidt tot een optimaal *general economic equilibrium* (Walras 1874; 1877).⁴

De essentie van dit continue dynamisch proces is dat het wordt voortgedreven door *onevenwichtigheden*. Naar winst strevende ondernemers proberen te profiteren van situaties waarin zij *beter* kunnen inspelen op de vraag vanuit de markt. Zij zien en realiseren mogelijkheden die anderen niet zien of niet kunnen realiseren. De marginale opbrengsten (van hun investeringen) zijn groter dan hun marginale kosten, dus boeken ze winst. Maar die winsten trekken andere ondernemers aan die door te concurreren met extra aanbod de winsten doen dalen. Dit gaat net zolang door totdat de winsten nul zijn; oftewel totdat de marginale kosten van de laatste toetreders gelijk zijn aan zijn marginale opbrengsten. Tegelijkertijd passen de vragers hun vraag naar goederen en diensten zodanig aan dat het marginale nut van één extra eenheid van alle gekochte goederen en diensten gelijk is. Zodoende maximaliseren zij het nut dat zij van 'hun' goederen en diensten hebben. In deze *theoretische* evenwichtssituatie is de winst weggeconcentreerd,

worden goederen en diensten zo efficiënt mogelijk geproduceerd en aangeboden, en wordt optimaal op de voorkeuren van de vragers ingespeeld. Dus de winsten zijn gelijk, namelijk nul, en ook het marginaal nut van één extra eenheid van elk geconsumeerde goed en dienst is gelijk. In dit evenwicht is geen vooruitgang meer mogelijk en zijn de bepalende variabelen *gelijk*.

Maar de essentie van de vrijemarkteconomie is nu juist dat het een *dynamisch proces* is dat continu aan verandering onderhevig is. Dit is door Joseph Schumpeter uitgebreid geanalyseerd en beargumenteerd, waarbij hij de cruciale rol van de entrepreneur en innovatie (*neue Kombinationen*) beklemtoonde (Schumpeter 1934; 1942). De vooruitgang, leidend tot economische groei, is het gevolg van de eindeloze interactie tussen onevenwichtigheden. Die *onevenwichtigheden* impliceren juist *ongelijkheid*. Ondernemers proberen elkaar af te troeven met betere producten en diensten tegen lagere kosten. Vragers verschuiven hun vraag naar de goederen en diensten die het meeste *extra nut* opleveren. Men gaat erop vooruit door te kiezen voor nieuwe goederen en diensten. Zonder deze ongelijkheid is er geen vooruitgang.

Het Pareto-principe of de 80/20-regel

De eerder geschetste processen betreffen de meest fundamentele of wezenlijke aspecten van de vrijemarkteconomie. Deze inzichten, die met vallen en opstaan in de loop der tijd zijn uitgedacht, kunnen worden beschouwd als de ultieme *theoretische* verklaring van wat er speelt. Maar ze zouden bijna letterlijk 'waardeloos' zijn als ze niet ook in de alle-

daagse economische praktijk terug te vinden zijn. En dat zijn ze inderdaad ook.

Aan de aanbodkant van de economie is het de niet aflatende concurrentiestrijd tussen ondernemingen die deze dynamiek concreet gestalte geeft (Appels 2021, hs 5.2). Daarbij speelt ongelijkheid een cruciale rol: de sterkere in termen van toegevoegde waarde en kosten van de geproduceerde goederen en diensten wint van de zwakkere. Het (relatieve) succes of falen is van vele factoren afhankelijk, waarvan we er hier één uitlichten omdat deze de inherente ongelijkheid, en de daaruit voortvloeiende welvaartscheppende dynamiek, zo treffend weergeeft.

Het 'Pareto-principe', of de '80/20-regel', stelt dat het in de praktijk heel vaak voorkomt dat een klein deel van de veroorzakende variabelen (zeg 20 procent van het totale aantal) verantwoordelijk is voor een groot deel (zeg 80 procent) van het effect (Pareto 1906). Ter illustratie, 80 procent van de winst is te danken aan 20 procent van de klanten. Of 75 procent van de voedselproductie is afkomstig van de 25 procent meest vruchtbare arealen.

Het punt is dat prestaties vaak sterk uiteenlopen, dus ongelijk zijn. Die markante, veelvuldig voorkomende ongelijkheid is kenmerkend voor een economie, of zelfs voor 'het leven', maar ook het uitgangspunt voor acties ter verbetering. Want een gedegen analyse van *wáárom* velen zo achterblijven ten opzichte van de besten zou zeer wel kunnen leiden tot maatregelen om daar wat aan te doen. Hele legers consultants verdienen de kost met dit soort analyses, bijvoorbeeld met het vaststellen van '*best practices*' die dan worden uitgerold bij minder goed presteren-

de partijen. Of boeren kunnen de opbrengst van matig producerende grond opkrikken door middel van betere irrigatie, sterkere gemodificeerde gewassen en betere bemesting. De ongelijkheid wordt zodoende een bron van vooruitgang; dus niet alleen theoretisch gezien, maar ook in de dagelijkse praktijk.

Overigens impliceert dit niet dat alle ongelijkheden zullen verdwijnen. Net zomin als de theoretische evenwichtssituatie uit de vorige paragraaf ooit bereikt kan worden, zullen er ook in de praktijk altijd verschillen blijven bestaan. Dit kan te maken hebben met 'natuurlijke' verschillen die niet kunnen worden voorkomen of te wijten zijn aan andere (deels) onvermijdelijke obstakels (bijvoorbeeld aangeboren talent). Ook zullen in een continu veranderende omgeving steeds nieuwe ongelijkheden worden opgeworpen die pas na verloop van (lange) tijd kunnen worden aangepakt. Het hier beschreven leerproces voortkomend uit ongelijkheden komt dus nooit tot een stabiel, statisch eind maar blijft wel een voortdurende bron van vooruitgang.

Ongelijkheid en individualisme

De cruciale rol die ongelijkheid speelt bij het genereren van welvaart hangt samen met het feit dat deze op *microniveau* alomtegenwoordig is; dat wil zeggen, verschillen tussen alle individuen, individuele ondernemingen (of andere types organisaties) en specifieke omgevingen (klimaat, aard van terrein, aanwezigheid van grondstoffen etc.). De nu volgende analyse gaat uit van het economisch gedrag van individuen en individuele ondernemingen/organisaties en sluit zo aan bij het klassiek-liberale beginsel van *individualisme*. Het zijn uiteindelijk de (afwezigheid

van) prestaties van individuen en individuele ondernemingen/organisaties die ertoe doen en gezamenlijk de macro-uitkomst bepalen. Die prestaties verschillen enorm en zijn voor individuen geworteld in factoren als persoonlijke voorkeuren, karakter, talent, intelligentie, doorzettingsvermogen, energie, motivatie etc. Voor ondernemingen/organisaties worden die bepaald door zaken als strategische keuzes, operationele en organisatorische kwaliteiten, teamwork tussen medewerkers, aandacht voor detail etc. In een vrije economie en maatschappij, waarin alles en iedereen zijn eigen weg probeert te vinden (binnen bepaalde grenzen), komt dit neer op het zo goed mogelijk combineren van ongelijkheden. Anders gezegd, het zo goed mogelijk gebruikmaken van de sterk verschillende kwaliteiten en karakteristieken van individuen en individuele partijen.

Zoals reeds aangestipt, kijkt de vrijemarkteconomie, of het kapitalisme, zich op briljante wijze van deze taak, mits de ermee verbonden zwakheden en problemen adequaat worden geadresseerd (en zodanig dat het middel niet erger is dan de kwaal). Dat wordt weerspiegeld in noties als de onzichtbare hand, creatieve destructie en *spontaneous order (by human action not human design)* die kenmerkend zijn voor de werking van het kapitalisme. Succesvolle bedrijven produceren goederen en diensten waar mensen behoefte aan hebben tegen zo laag mogelijke kosten. Zij maken winst en expanderen waar mogelijk, terwijl hun falende concurrenten verlies lijden en mogelijk failliet gaan. Beloning en straf zorgen zo voor ongelijkheid.

Naast het zo goed mogelijk combineren van 'gegeven' individuele verschillen is het van

het grootste belang dat individuen en ondernemingen/organisaties zich maximaal kunnen ontplooien en ontwikkelen. De verschillen zijn in veel opzichten niet gegeven maar mede afhankelijk van individuele keuzes die (niet) worden gemaakt, bijvoorbeeld met betrekking tot opleiding, praktijkervaring, en inzet en motivatie. Tevens daar zijn verschillen vaak de prikkel voor vooruitgang: de wens om erop vooruit te gaan is een essentiële onderliggende factor. Door de gemaakte individuele keuzes zullen de uitkomsten dienovereenkomstig anders uitpakken. Het afdwingen van gelijke uitkomsten ('output') ondanks geheel verschillende individuele keuzes ('input') staat hier haaks op en zal economisch en maatschappelijk ontwrichtend werken. Ontkenning van het bestaan van ongelijkheden op micro-individualistisch niveau, en het frustreren van de positieve dynamiek die ongelijkheid met zich meebrengt, is schadelijk voor economie en maatschappij. Dan gaat het niet alleen om een aanslag op de welvaart maar ook op het *welzijn*.

Welvaart, welzijn en ongelijkheid

Het simpele feit is dat een hogere welvaart meer welzijn mogelijk maakt, mits de juiste, veelal politieke, keuzes worden gemaakt. Want bij een stijgend inkomen kunnen meer financiële middelen worden vrijgemaakt om welzijn te stimuleren. De 'wet van dalend marginaal nut' impliceert dat het nut van extra materiële genoegens afneemt naarmate men er meer van heeft, terwijl extra welzijn juist meer wordt gewaardeerd (ervan uitgaande dat dit in de Ausgangssituatie beperkt aanwezig is). Dus op indirecte wijze draagt het welvaart genererende kapitalistische systeem bij aan welzijn.⁵

Hier is volop empirisch bewijs voor. Er is een hoge correlatie tussen inkomen per hoofd en levensverwachting, de ultieme maatstaf van welzijn (zie bijvoorbeeld de TED-lezingen van de Zweedse arts Hans Rosling). De ‘Kuznets-curve’ geeft aan dat bij stijgend inkomen per hoofd de inkomensongelijkheid eerst toeneemt, maar vervolgens daalt.⁶ Een grote hoeveelheid meetbare variabelen geeft als algemene trend dat hoe rijker een land is, hoe minder vervuiling van lucht en water er is en hoe lager de CO2-uitstoot per hoofd. En in het jaarlijks verschijnend *World Happiness Report* van de VN zijn de top 20 gelukkigste landen vrijwel altijd rijk en zijn de top 20 ongelukkigste arm. Het is dus niet verwonderlijk dat het de arme landen zijn die de rijke smeken om gigantische bedragen over te maken om klimaatbeleid te financieren. Iets dergelijks deed zich ook voor bij het bestrijden van het coronavirus. Ook is het alleszins begrijpelijk dat het juist veel arme landen zijn die vasthouden aan kolencentrales.

Zoals eerder betoogd, hangt de ongeëvenaarde welvaartscheppende kracht van het kapitalisme nauw samen met de dynamiek die uit ongelijkheid voortvloeit. Maar een onbedoeld neveneffect is dat vervolgens ook welzijn wordt gestimuleerd. Dit zeer positieve indirecte welzijnseffect zou teniet worden gedaan als ongelijkheden in zodanige mate op geforceerde wijze worden gereduceerd, dat de prikkel om te presteren verdwijnt en er geen of onvoldoende informatie wordt gegenereerd met betrekking tot waar en hoe het beste geïnvesteerd kan worden (optimale allocatie van productiefactoren). Daarbij is het vermogen om winst te maken van essentieel belang, waarbij de *verschillen* in winstmogelijkheden het kompas zijn dat aangeeft waar de meeste

waarde kan worden toegevoegd (gegeven de voorkeuren van de vragers) en hoe zo efficiënt mogelijk, dus tegen zo laag mogelijke kosten, geproduceerd kan worden om aan die vraag te voldoen. Dit werkt uitsluitend als er (een bepaalde mate van) ongelijkheid is.

Conclusie

Als het over ongelijkheid gaat, worden klassiek-liberalen veelvuldig in de verdediging gedrongen. Het verwijt dat ongeremd kapitalisme, of neoliberalisme zoals het tegenwoordig vaak wordt aangeduid, tot onrechtvaardige en onacceptabele inkomens- en vermogensongelijkheid leidt, wordt in brede kring luid en duidelijk naar voren gebracht. De aanzienlijke emotionele lading die hierbij komt kijken, maakt de discussie nog heviger. Het doet er dan nauwelijks meer toe hoe groot deze ongelijkheid daadwerkelijk is, of dat vrijwel iedereen, inclusief klassiek-liberalen, vindt dat bepaalde corrigerende maatregelen gewenst zijn (de vraag is alleen hoe en hoeveel er gecorrigeerd moet worden).

In deze discussie komen zowel de ‘natuurlijkheid’ als de positieve effecten van ongelijkheid nauwelijks aan bod. De verschillen op basis van onder andere biologische en erfelijke factoren, omgevingsfactoren die gedeels vastliggen, en het maken van goede of slechte beslissingen in specifieke situaties (bijvoorbeeld een investeringsbeslissing van een bedrijf of de keuze voor een bepaalde opleiding), worden veronachtzaamd. Dat geldt ook voor het feit dat volledige gelijkheid, of te ver doorgevoerde en afgedwongen gelijkheid, de dynamiek waarop welvaart (en daarvan afgeleid welzijn) berust, fataal ondermijnt.

Arbeidsdeling en specialisatie vormen de basis van elk systeem dat welvaart wil genereren. Het kapitalisme heeft in de afgelopen eeuwen als geen ander systeem bewezen in staat te zijn de daarvoor noodzakelijke processen tot stand te brengen, zowel nationaal als internationaal. Ongelijkheid is inherent aan arbeidsdeling en specialisatie, en in dit proces spelen het succes en falen van individuen, ondernemingen en andere organisaties een doorslaggevende rol. De daarin besloten ongelijkheid – tot uiting komend in bijvoorbeeld winst, werk en inkomen – is even onvermijdelijk als noodzakelijk. Dat betekent *niet* dat elke uitkomst maar geaccepteerd moet worden; het betekent wel dat dit proces in staat moet worden gesteld zijn heilzame werking te verichten.

De economische wetenschap leert ons dat er in een vrijemarkteconomie sprake is van een doorlopende afstemming tussen de preferenties van de vragers (marginale nutsfuncties) en de productie van de aanbieders (kwantiteit, kwaliteit en kosten van het aanbod). Het is een eindeloze opeenvolging van onevenwichtigheden waaruit winsten ontstaan. Die onevenwichtigheden impliceren ongelijkheid; in het uiteindelijke theoretische, statische evenwicht – *general economic equilibrium* – is alles gelijk en stabiel. Maar dat eindpunt wordt nooit bereikt en gaat voorbij aan de essentie van de zaak: het continu zichzelf aanpassen-de proces waarin ongelijkheden de norm zijn. Vanuit een praktische optiek komt het Pareto-principe, de 80/20-regel, op hetzelfde neer. Verbluffend vaak blijken prestaties enorm te verschillen, waarbij om en nabij 20 procent van de betrokkenen ongeveer 80 procent van het totaal aan prestaties levert. Door vervolgens de in economisch opzicht minder suc-

cesvolle mensen richting de meer succesvolle personen op te trekken, boekt men vooruitgang. Verschillen in winst (voor bedrijven) en inkomen (voor individuen) spelen daarbij een cruciale rol.

De beschreven processen en interacties zijn geworteld in de verschillen op *microniveau*. Zodoende sluiten zij prima aan bij de klassiek-liberale nadruk op *individualisme*. Maar critici stellen individualisme klakkeloos gelijk aan egoïsme en gaan voorbij aan die fameuze quote van Adam Smith: “It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own self-interest.” Individualisme en ongelijkheid zijn twee kanten van dezelfde medaille en beide ondersteunen het klassiek-liberale narratief. Dat geldt evenzeer voor het verband tussen welvaart en welzijn. Als een fanatiek en doorgeslagen, in wezen irrationeel, streven naar gelijkheid het vermogen om welvaart te scheppen fundamenteel aantast, zal ook welzijn het slachtoffer zijn.

Hoewel ‘ongelijkheid’ nooit de positieve connotatie van ‘vrijheid’ ten deel zal vallen, is het bitter noodzakelijk het op zijn juiste waarde te schatten. Ongelijkheid is niet alleen in tal van opzichten en situaties een gegeven feit, maar vervult tevens een essentiële en waardevolle rol bij het verbeteren van economie en maatschappij.

Dr. Ton Appels is econoom en auteur van Pleidooi voor het Kapitalisme (2021).

Literatuurlijst

- Appels, T., *Pleidooi voor het Kapitalisme*, Apeldoorn/Antwerpen, 2021.
- De Beaufort, F., Van Schie, P., Wissenburg, M. red., *Vershil moet er zijn*, Den Haag, 2021.
- Van de Haar, E., *Human Nature and World Affairs*, Londen, 2023.
- Van Hees, M., Van Schie, P., Van de Velde, M., *Neoliberalisme: een politieke fictie*, Amsterdam, 2014.
- Pareto, V., *Cours d'Economie Politique*, 1906.
- Read, L., *I Pencil*, 1958.
- Van Schie, P., *Varianten van liberalisme. Substromingen, schijnvormen en representanten*, Den Haag, 2022.
- Schumpeter, J., *The Theory of Economic Development*, Cambridge, 1934.
- Schumpeter, J., *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, 1942.
- Walras, L., *Elements d'Economie Politique Pure*, Lausanne, 1874.

gebaseerd op het essay *I, PENCIL* van Leonard Read uit 1958.

4. Vanwege dit werk beschouwde Joseph Schumpeter hem als de grootste econoom aller tijden. Ook Carl Menger bouwde op zijn inzichten voort.
5. Dit laat onverlet dat het kapitalisme op andere manieren het welzijn kan belasten. Om dat te verhinderen of verminderen, wordt al sinds jaar en dag wetgeving aangenomen.
6. Overigens is de ongelijkheid tussen landen fors afgenomen dankzij het op grote schaal omarmen van kapitalistische praktijken door voormalige ontwikkelingslanden.

-
1. De term 'liberalisme' omvat sterk uiteenlopende varianten, zoals klassiek-liberalisme, sociaal-liberalisme en libertarisme.
 2. Tegenwoordig wordt ook vaak van 'neoliberalisme' gesproken.
 3. Milton Friedman heeft dit op even simpele als briljante wijze laten zien in zijn beroemde filmpje over het potlood (*pencil*), te vinden op YouTube. Mede

Waarden en geschiedenis

Migratie en de welvaartsstaat

door Piet Emmer

Migratie mag dan een verschijnsel van alle tijden zijn, het unieke aan de huidige migratiestromen is de omvang van de migratie van de arme derde wereld naar het rijke Westen. Daar weten we niet goed mee om te gaan en daarom gaan we te rade bij het verleden. En in dat verleden lijken de meeste migraties goed uit te pakken. Migratie heeft er immers voor gezorgd dat de beschikbare hulpbronnen in de wereld beter verdeeld werden. Kijk maar naar de omvangrijke migratie van vele tientallen miljoenen Europese landverhuizers naar Noord- en Zuid-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika in de 19e eeuw. De meeste van deze migranten kregen het overzee beter dan thuis, terwijl de ach-

terblijvers er ook op vooruit gingen, want er waren minder monden te vullen. Bovendien voorkwam emigratie overbevolking en werd het doemscenario niet bewaarheid dat steeds meer mensen in Europa dezelfde economische koek moesten delen (Williamson 2006).

In de 17e en 18e eeuw heeft ook Nederland geprofiteerd van de migratie van arme, ongehuwde mannen uit het Duitse Rijk, Noord-Frankrijk en het Oostzeegebied naar de Hollandse steden. In de bouw was in het 17e-eeuwse Amsterdam de helft van de operlieden afkomstig uit Duitsland en ook in de lagere rangen aan boord van de schepen van de Verenigde Oost-Indische en West-In-

dische Compagnie waren voornamelijk buitenlanders werkzaam. Onder de uitgezonden compagniesoldaten was dat percentage zelfs 90 procent. Een van de redenen waarom Engeland als eerste land kon industrialiseren en daarmee een geweldige stap voorwaarts maakte, was niet alleen de migratie van het platteland naar de steden, maar ook de emigratie naar de kolonies overzee. Dat betekende een verbetering van de verhouding tussen het aantal mensen, de hoeveelheid kapitaal en de omvang van de beschikbare vruchtbare grond. Later volgden Duitsland, Scandinavië en daarna Italië, de Balkan en Oost-Europa. Frankrijk stuurde veel minder emigranten naar overzee, want de bevolkingsgroei was daar al in de 19e eeuw lager dan elders en Russische migranten trokken evenmin per schip naar andere continenten, want zij gingen meestal over land naar het oosten, waar het Tsarenrijk steeds meer nieuwe gebieden ontsloot (Baines 1995; Hatton & Williamson 1992; Lesger 2006).

Na de Eerste Wereldoorlog werd de emigratie naar Noord-Amerika aan allerlei beperkingen onderworpen, maatregelen die overigens al aan het einde van de 19e eeuw waren ingevoerd voor immigranten uit Azië. De inkomensverschillen tussen Noord-Amerika en Azië bleven bestaan, maar tussen Europa en de VS was die kloof inmiddels veel minder groot geworden. De economische crisis van 1929 stimuleerde de getroffen landen om hun arbeidsmarkt af te sluiten voor immigranten, want niemand wilde het aantal werklozen nog groter maken. Wat bleef was de noodzaak om te migreren vanwege vervolging. Waren de gediscrimineerde Joden uit Oost-Europa aan het einde van de 19e eeuw nog opgegaan in de stroom econo-

mische migranten, dat bleek in de jaren 30 van de vorige eeuw niet meer mogelijk en dat gold ook voor de andere vervolgd, zoals socialisten en communisten. Bovendien volgde er na het einde van de Tweede Wereldoorlog een massale migratiestroom vanuit de voormalige Duitse gebieden naar het Westen (Naimark 2003).

De migratie binnen Europa en naar Noord- en Zuid-Amerika flauwde af toen in de jaren 60 het '*Wirtschaftswunder*' bijna overal in West-Europa veel meer arbeidsplaatsen schiep. Al vlug verdienden de meeste werknemers thuis zo veel dat de nadelen van migratie groter werden dan de voordelen. Op den duur bleek het aanbod van arbeiders in Europa zelfs onvoldoende en werden er werknemers van buiten Europa aangetrokken. In plaats van een emigratiecontinent werd Europa een immigratiecontinent. Dat was wennen, maar aanvankelijk waren de resultaten positief (Europese Commissie 2022).

Dat was vroeger. De laatste decennia echter lijkt het draagvlak voor migratie af te brokkelen, met name als het gaat om asielzoekers. Die komen niet naar Europa om de vacatures op de arbeidsmarkt te vervullen, maar om gevrijwaard te zijn van oorlog en vervolging. Dat confronteerde ons land allereerst met een praktisch probleem: hoe moesten zo veel asielaanvragers plotseling aan onderdak worden geholpen? Bovendien leken de asielmigrant uit Afrika en Azië de plaats in te nemen van de ongeschoolde gastarbeiders uit Marokko en Turkije. Aan die migratie had ons land nu juist een einde gemaakt, want in 1973 was beslist dat de Nederlandse arbeidsmarkt geen ongeschoolde migranten uit de

niet-Westerse herkomstlanden meer diende op te nemen. Dat betekende weliswaar een einde aan de komst van nieuwe groepen gastarbeiders, maar bracht tegelijk een nieuwe stroom volgimmigranten op gang: de gezinsleden van die Turkse en Marokkaanse arbeiders met het recht zich bij het gezinshoofd in Nederland te voegen. Hun kansen op de Nederlandse arbeidsmarkt waren vaak nog geringer dan die van hun mannen en vaders, die inmiddels over een verblijfsvergunning beschikten.

De Nederlandse economie had nauwelijks nog behoefte aan ongeschoolde arbeidskrachten, want de textiel-, metaal- en mijnbedrijven, waar je zonder veel scholing en kennis van de taal toch een boterham kon verdienen, werden in die jaren juist in rap tempo gesloten. Op den duur bleek maar liefst 40 procent van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse immigranten werkloos, ziek of invalide thuis te zitten en te leven van een uitkering (CBS 2023). Dat was een paradoxale situatie omdat die migranten juist naar Nederland waren gehaald om te werken. Voeg daarbij de immigranten uit Suriname en de Nederlandse Antillen, die geboren waren met een Nederlands paspoort en dus zonder verdere selectie naar Nederland konden verhuizen en gemiddeld ook minder verdienden dan de autochtone Nederlanders, en het bewijs leek geleverd dat de meeste immigranten uit het niet-Westen vaak onderop de inkomenspiramide te vinden waren. Het omgekeerde bleek het geval met de criminaliteitsstatistiek, waar sommige groepen niet-Westerse immigranten juist vaker in voorkwamen dan gemiddeld, zelfs gecorrigeerd voor leeftijd en inkomen (Ministerie van Justitie en Veiligheid 2021).

Overigens wijkt het werkloosheidspercentage onder de derde en vierde generatie nakomelingen van de immigranten uit het niet-Westen steeds minder af van het gemiddelde. De meest recente gegevens van het CBS hebben betrekking op het eerste kwartaal van het jaar 2022 en toen bedroeg het werkloosheidspercentage onder werkenden met een Nederlandse achtergrond ongeveer drie procent en onder werknemers met een niet-Westerse achtergrond rond de zeven procent. In 2014 was nog 16,5 procent van de werknemers met een niet-Westerse achtergrond werkloos (CBS 2023).

Maar niet alleen ten aanzien van de migranten uit de derde wereld werd de stemming kritischer, het onbehagen over migranten in het algemeen groeide, niet alleen in Nederland. In het geruchtmakende boek *Friends or Strangers: the Impact of Immigration on the US Economy* uit 1990 beweerde een econoom uit Harvard, George Borjas, dat immigratie zonder selectie een land weleens meer zou kunnen kosten dan het opbracht (Borjas 1990). Dat was revolutionaire taal, want Noord-Amerika was groot en rijk geworden door immigratie. “*Let them in and let them earn*” was eeuwenlang de stelregel geweest en waarom zou dat in de 21e eeuw niet meer werken? Borjas legde de vinger op de zere plek: de moderne welvaartsstaat zorgde ervoor dat de arbeidsmarkt zijn functie als zeef heeft verloren. Mislukte de emigrant vroeger in zijn nieuwe gastland, dan had hij een leven vol armoede en ellende voor zich en kon hij of zij beter naar huis teruggaan. Van de miljoenen migranten die in de 19e eeuw vanuit Europa naar Noord-Amerika migreerden, is ongeveer een vijfde weer teruggekeerd (Abramitzky e.a. 2006). De sociale welvaarts-

staat zorgt er tegenwoordig echter voor dat mislukte immigranten, zelfs diegenen die überhaupt geen betaald werk vonden, toch een redelijk leven kunnen leiden. Met een uitkering heb je het als bewoner van een rijk, Westers land altijd nog beter dan als hardwerkende inwoner van een arm derdewereldland. En als de resultaten van de migratie naar de VS Borjas gelijk geven, dan krijgt hij dat zeker in West-Europa, waar de welvaartsstaat aanzienlijk meer solidariteit kent dan in Noord-Amerika.

Hoe is het te voorkomen dat zo veel migranten in een uitkering terechtkomen? Bij asielzoekers moeten we die vraag niet stellen. Ze worden niet tot Nederland toegelaten vanwege hun kansen op de arbeidsmarkt, maar om humanitaire redenen. Blijken ze op den duur zelf in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, dan is dat mooi meegenomen, maar dat kan geen voorwaarde voor toelating zijn. We zullen ons moeten verzoenen met de gedachte dat het toelaten van asielzoekers meestal meer zal kosten dan opbrengen.

Voor arbeidsmigranten ligt de zaak anders, behalve als ze afkomstig zijn uit landen binnen de Europese Unie. Dan hebben ze niet alleen het recht om in Nederland te werken, maar ook om gebruik te maken van de voorzieningen van de Nederlandse welvaartsstaat. Voor immigranten van buiten de EU gelden wel strenge toelatingseisen en daar zouden we nog een beperking aan kunnen toevoegen: een getrapte toegang tot de Nederlandse welvaartsstaat gecombineerd met een strikt uitzettingsbeleid van diegenen die er binnen een of twee jaar niet in slagen ten minste een modaal inkomen te verdienen.

P.C. Emmer is emeritus hoogleraar overzeese geschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

Literatuurlijst

- Abramitzky, R., Boustan, L., Eriksson, K., 'To the New World and Back Again: Return Migrants in the Age of Mass Migration', *Industrial Labor Relations Review*, 2006, nr. 2, pp. 300-322.
- Baines, D., *Emigration from Europe, 1815-1930*, Cambridge, 1995.
- Borjas, G., *Friends or Strangers; the Impact of Immigrants on the US Economy*, New York, 1990.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Hoe verschillen arbeid en inkomen naar herkomst?', 28 februari 2023, URL: <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoe-verschillen-arbeid-en-inkomen-naar-herkomst-#:~:text=In%202021%20had%2060%2C9,procent%20wat%20hoger%20dan%20gemiddeld>.
- Europese Commissie, 'Statistics on migration to Europe (Europe.eu)', 1 januari 2022, URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en.
- Hatton, T., Williamson, J.G., 'What drove the Mass Migrations from Europe in the late 19th century?', *NBER Working Papers*, 1992, nr. 43, pp. 533-559.
- Lesger, C.M., 'Migrantenstromen en economische ontwikkeling in vroegmoderne steden. Nieuwe burgers in Amsterdam en Antwerpen, 1541-1655', *Stadsgeschiedenis*, 2006, nr. 1, pp. 97-121.

-
- Ministerie van Justitie en Veiligheid, 'Kamerbrief oververtegenwoordiging in criminaliteitscijfers n.a.v. motie van het lid Van der Staaij (SGP)', Den Haag, 3 mei 2021.
 - Naimark, M.M., 'Ethnische Säuberung in vergleichender Perspektive. Themen für ein Dokumentationszentrum über die Vertreibung', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 2003, vol. 51, pp. 20-31.
 - Williamson, J.G., 'Global Migration', *Finance and Development, A Quarterly Magazine of the IMF*, 2006, vol 43/3.

Waarden en geschiedenis

Woke, raciale blikvernuwing en onze gezamenlijke menselijkheid

door Erik van Ree

Het lukt maar niet om eraan te wennen. Wat is de redelijkheid achter de invoering van al die nieuwe woorden? Blank wordt wit en slaaf wordt slaafgemaakte. Maar waarom? Omdat het woord blank een positieve bijklank heeft; maar wit toch ook? En sinds wanneer eisen we van een woord dat het tot uitdrukking brengt hoe een conditie tot stand is gekomen? Gaan we ook spreken van gevangengenomenen, onvrijwilligverdrinkenen, ziekgewordenen?

Zeker, gebruik van het woord neger, dat men als scheldwoord is gaan ervaren, behoort vermeden te worden. Maar waarom zou

het woord niet eens meer *genoemd* mogen worden? Beschaafde mensen noemen elkaar geen klootzak, maar we spreken niet van 'het K-woord'. 'Het N-woord' verdient het zo snel mogelijk afgevoerd te worden naar het taalkundig rariteitenkabinet.

Is dit belangrijk? Nee, maar de reden waarom onredelijke taalinterventies geaccepteerd worden is wel van belang. De ingrepen worden aanvaard omdat de oude woorden als kwetsend worden ervaren. Ideoloog van het *woke*-gedachtegoed Gloria Wekker hoopt op een nieuwe "interraciale etiquette" (Wekker 2020, 273). Witte mensen moeten leren zich

op “niet-aanstootgevende” wijze uit te drukken (Wekker 2020, 255). Cruciaal is hierbij dat de vraag of het gevoel van kwetsing redelijk is, buiten de orde is gesteld. Wie zegt gekwetst te zijn, heeft daar per definitie een terechte reden voor. Het geldt inmiddels als onfatsoenlijk om claims van slachtofferschap te willen toetsen aan redelijkheid. Daarmee is de weg naar verwerping van een voorgestelde verandering afgesneden.

Vanwaar het ‘wokisme’?

Het woke-gedachtegoed, waaruit de taalinterventies voortkomen, is een product van de ‘*critical race theory*’, een Amerikaanse beweging van juristen en activisten, die in de jaren 70 van de vorige eeuw is ontstaan uit onvrede over de liberale uitgangspunten van de zwarte burgerrechtenbeweging. De kerngedachte is dat ras het meest bepalende element is voor de identiteit van mensen. Susan Neiman, een prominente linkse criticus van de stroming, spreekt daarom van “tribalisme”, de neiging om de mensheid te verdelen in aparte, van elkaar afgesloten groepen (Neiman 2023).

Neiman meent zelfs dat de ‘wokkers’ op hetzelfde schip aangemonsterd hebben als nazi-filosofen Carl Schmitt en Martin Heidegger. Een andere linkse criticus, John McWhorter meent dat zij “gruwelijk dicht bij Hitlers rassenideeën” komen (McWhorter 2021, 15). Dit slaat de plank behoorlijk mis. De wokkers zijn geen ‘omgekeerde racisten’. Als ware postmodernisten zien zij ras niet als een biologisch gegeven, maar als een sociaal construct: een huidskleurgroep waaraan eigenschappen worden toegeschreven. Iedere suggestie dat ‘witte’ mensen aangeboren minderwaardig zijn, ontbreekt bij hen.

Maar waarom is deze beweging zo aangeslagen? Als emancipatiebeweging wordt het ‘wokisme’ gevoed door woede over nog steeds bestaande discriminatie. Scholen waar ‘zwarte’ kinderen cijfermatig te laag worden gewaardeerd; uitsluitingsmechanismes op de arbeids- en huurmarkt; ondervertegenwoordiging in leidinggevende functies; de gesloten deur van de discotheek; etnisch profileren door de politie en de Belastingdienst. Mark Rutte vindt nog steeds dat het in de haak was om Somaliërs specifiek als groep te volgen. De wokkers hebben dit soort praktijken gekarakteriseerd als institutioneel racisme, dat wil zeggen, als praktijken waar soms hele instituties zich schuldig aan maken.

In het wokisme wordt afstand genomen van het liberalisme en socialisme, ideologieën die niet in staat zijn gebleken om aan discriminatie een einde te maken. In reactie hierop hebben ‘zwarte’ activisten deze ideologieën geduid als ‘witte’ meerderheidsproducten, waarop zij, na zich in eigen kring te hebben teruggetrokken, een eigen ideologie hebben ontwikkeld.

Een tweede historische verklaring voor de krachtontplooiing van het wokisme is dat socialisme en liberalisme de afgelopen decennia beide, tot op zekere hoogte, in diskrediet zijn geraakt. Het socialisme door de ondergang van zijn voornaamste uitwas, het communisme, en het liberalisme door neoliberale marktexcessen. In reactie daarop is wereldwijd de aantrekkingskracht van identiteit – ras, natie, etniciteit en religie – sterk toegenomen. Op die manier zijn woke en Forum voor Democratie eigenlijk zusjes, met de paradoxale kanttekening dat ze el-

kaars verbeterd tegenstander zijn.

Ten slotte lift het wokisme, met zijn grote aandacht voor kwetsing, traumatisering en slachtofferschap, ook mee op een algemene, wereldwijde trend, vastgesteld door zowel de marxist Enzo Traverso als de liberaal Neiman: geleidelijk aan is de militante held als focus van onze publieke belangstelling vervangen door het slachtoffer. De Vietcong-strijder met Kalasjnikov heeft plaatsgemaakt voor de slachtoffers van bombardementen en slavernij (Neiman 2023, 15; Traverso 2021).

Ras en diversiteit

De opmars van woke wordt niet enkel gevoed door woede en emotie. Onderschat ook de kracht van het idee niet. Sterke ideologieën geven samenhang en stootkracht en faciliteren de groei van een beweging. Het wokisme is een goed doortimmerd stelsel van ideeën met een solide balans.

Theoretisch drijft woke op twee begrippen, ras en diversiteit, die respectievelijk de fundamentalistische en de open kanten van het idee belichamen. Ras, de woke-tegenhanger van het liberale individu en de marxistische klasse, bakent de identiteit af: zwart keihard tegenover wit, de wereld verdeeld in twee kampen. Zo'n harde, grimmige groepsidentiteit is aantrekkelijk voor activisten. Maar naast ras propageert woke ook diversiteit, een open ideaal dat ver buiten de eigen kring, zowel bij liberalen als socialisten, op veel sympathie kan rekenen.

Het zetten van diversiteit op de agenda is de grote verdienste van woke. Diversiteit verwijst naar een samenleving waarin maat-

schappelijke groepen zich vertegenwoordigd zien in de machtsorganen, en in kunst, wetenschappen en andere belangrijke sectoren. Het ideaal haakt aan bij de liberaal-socialistische waarden van vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid, maar voegt daar ook iets aan toe. Misschien verdient diversiteit het zelfs om als een eigenstandige waarde, op gelijke hoogte met vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid beschouwd te worden.

Raciale blikvernaauwing

Helaas slaat de balans in het woke-ideeënstelsel bij nadere beschouwing toch zwaar door naar het element ras, wat de geest van diversiteit neigt te verdringen. Woke lijdt aan ernstige raciale blikvernaauwing: ras wordt allesbepalend gemaakt voor de identiteit van mensen. Omgekeerd verdwijnt onze gezamenlijke menselijkheid naar een verre achtergrond.

Theoretisch berust het wokisme op een strikt raciaal determinisme. We zien hierin de ideeën van Karl Marx terug, met zijn aforisme van het zijn dat het bewustzijn bepaalt; alleen is klasse dan vervangen door ras. In deze deterministische wereld is geen ruimte voor individuen die de door hen ondergane invloeden – klasse, ras, en anderszins – verwerken tot een eigen, individueel perspectief. In haar *White Fragility* formuleert socioloog en prominent woke-ideoloog Robin DiAngelo het zo: het “unieke individu” is een fictie. Wij “zien de wereld niet vanuit een universeel menselijk perspectief maar vanuit het perspectief van een bepaald soort mens” (DiAngelo 2019, 8-11; 27).

DiAngelo concludeert dat witte mensen onvermijdelijk racistisch zijn, vanwege de “ra-

ciale socialisering” die zij vanaf hun vroegste jeugd ondergaan (DiAngelo 2019, 11). Dit is een absoluut gegeven. Witte mensen zijn “geconditioneerd in een visie van *white supremacy* omdat zij het fundament van onze samenleving en haar instituties vormt.” En: de “alomtegenwoordige kracht van de socialisatie kan niet vermeden worden” (DiAngelo 2019, 129).

Dat de wokers het hele ‘witte’ volksdeel tot racisten bombarderen, wordt soms op hoge toon ontkend, maar die ontkenning is niet geloofwaardig. Zij benadrukken weliswaar telkens weer dat witte individuen geen slechte mensen hoeven te zijn, maar racisten zijn het huns inziens wel. Wekker citeert met instemming de these van de Jamaicaanse filosoof Charles Mills dat de westerse samenlevingen gebaseerd zijn op een “raciaal contract”. Dit contract stelt klip en klaar dat de witte burgers welbewust hun donkergekleurde medeburgers wensen te overheersen: het houdt in de “overeenstemming tussen de leden van de stammen van Europa om het ideaal van de witte suprematie in stand te houden” (Wekker 2020, inleiding). Van de woke-geschriften die ik doornam, verwerpt alleen Ibram Kendi deze generaliserende constructie (Kendi 2023).

Het ongewone van de woke-gedachtegang valt vanuit historisch perspectief op als we ons realiseren dat de Zuid-Afrikaanse bevrijdingsorganisatie Afrikaans Nationaal Congres (ANC) zelfs tijdens de apartheid nooit de hele blanke bevolking als racistisch wegzette. Iets dergelijks zou vermoedelijk nooit in Nelson Mandela’s hoofd zijn opgekomen.

Wit privilege

De these van het collectieve witte racisme wordt verder onderbouwd door het begrip ‘wit privilege’, in 1989 klassiek geformuleerd door Peggy McIntosh (McIntosh 1989). Het bewijs daarvoor zou liggen in het feit dat het witte volksdeel in Nederland sociaal en politiek gemiddeld beter bedeeld is dan het zwarte. Dit zal deels gevolg zijn van discriminatie en deels van andere factoren, bijvoorbeeld het feit dat sommige groepen immigranten al bij binnenkomst bovengemiddeld vaak tot lagerbetaalde beroepsgroepen behoorden.

McIntosh geeft een merkwaardige, karikaturale draai aan het onmiskenbare gegeven van de raciale ongelijkheid. Bij de door haar genoemde “onverdiende voordelen” van witte mensen gaat het in de meeste gevallen om het niet gediscrimineerd worden, bijvoorbeeld dat je niet zomaar staande wordt gehouden door de politie of ten onrechte voor winkeldief wordt aangezien.

Maar niet gediscrimineerd worden is geen onverdiend voordeel, geen privilege dat je afgenomen hoort te worden, maar een welverdiend recht. Het is omgekeerd een onverdiend nadeel om wel gediscrimineerd te worden. Bovendien hebben witte mensen meestal geen voordeel van de discriminatie van zwarte mensen. De ene weggebruiker heeft er geen profijt van wanneer de andere stelselmatig lastiggevallen wordt door onbeschofte politieagenten.

Discriminatie van de een levert de ander alleen een voordeel op indien de verdeling van een schaars goed aan de orde is, bijvoorbeeld wanneer zwarte sollicitanten bij voorbaat worden afgewezen. Hoeveel voordeel je daar

als witte sollicitant van hebt, hangt echter af van het percentage zwarte. Als dat percentage klein is, blijft het nadeel van de discriminatie voor de zwarte sollicitant dramatisch, maar is het voordeel voor de individuele witte gering. Al met al overdrijft het ‘wit privilege’-verhaal dus het voordeel dat witte burgers hebben bij de discriminatie van hun zwarte medeburgers.

Het resultaat van al dit zwart-witdenken is een manicheïstisch beeld van een in tweeën gedeelde mensheid, waarin een geprivilegieerde witte meerderheid van racisten collectief een zwarte minderheid onder de duim houdt, een karikatuur van onze samenleving.

De nederige bijrol

Zwart-witdenken kan makkelijk in nieuwe ongelijkheid omslaan. De door woke gepropageerde omgangsvormen zijn veelzeggend. Als het gesprek over racisme gaat, verwacht Wekker van witte mensen niets minder dan “nederigheid”. “Vrijmoedig” optreden van hun kant is uit den boze (Wekker 2020, inleiding). Zij mogen niet als eersten het woord nemen (Wekker 2020, 273). In haar *Hallo Witte Mensen* stelt Anousha Nzume dat witte mensen zich dienen te beperken tot “Gewoon luisteren en het op je in laten werken” (Nzume 2021, 43). Het is verkieslijk als de witte persoon “vriendelijk naar de achtergrond verdwijnt” (Nzume 2021, 83). Kortom, “Ga in de bijrol, niet de hoofdrol” (Nzume 2021, 91).

Een nederige, nooit vrijmoedige bijrol in de achtergrond – dat is wat de aristocraat verlangde van zijn personeel, het feodale waardenstelsel van de televisieserie *Upstairs, Downstairs*. Waarom de witte mens naar de

bijrol moet, wordt onnavolgbaar kernachtig samengevat door Nzume: als wit persoon kun je de ervaringen van een gediscrimineerde zwarte persoon niet begrijpen “want, je weet niet hoe het is. Want. Je. Bent. Wit.” (Nzume 2021, 91).

Nzume verdeelt de mensheid in twee aparte groepen, elk met hun eigen ervaringswereld. En wie iets niet heeft meegemaakt, kan dat ook niet begrijpen. Maar wat hier ontkend wordt, is dat onze gezamenlijke menselijkheid ons in staat stelt om veel van wat anderen meemaken *juist wel* na te voelen en te begrijpen. Nzume ontkent het empathisch continuüm dat ons zo verschillende mensen toch verbindt.

Daarnaast hebben ervaringsdeskundigen en zij die een ervaring missen *beiden* een kennisvoorsprong en -achterstand. Ervaring en afstand hebben elk pro’s en contra’s als het om inzicht gaat. Kennis bestaat tenslotte niet enkel uit ervaring maar ook uit interpretatie. Eigen ervaring geeft geen voorsprong als het gaat om, bijvoorbeeld, het formuleren van een theoretische definitie van racisme.

Gepositioneerde kennis

In consequentie blaast de woke-gedachte het hele idee van kennisverwerving als gezamenlijk menselijk project op. Wekker spreekt van “gepositioneerde kennis”. Kennis representeert uitsluitend de particuliere perspectieven van een bepaald ras, of desnoods van een gender of klasse, maar nooit het perspectief van de mensheid als geheel. Het doel “kán niet zijn, universele kennis te produceren, maar het gaat erom te erkennen dat *ieder* van ons gepositioneerde kennis produceert” (Wekker 2020, 251). De gedachten

van een wit persoon vertegenwoordigen onvermijdelijk een wit perspectief en alleen dat.

Welbeschouwd is het moeilijk in te zien waarom mensen wel particuliere maar geen universele kennis zouden produceren. Dat wij allen tot één menselijke soort behoren, en niet alleen maar tot een groep, maakt het juist aannemelijk dat onze kennis beide elementen reflecteert. Zodra we de natuurwetenschappen, waar ras geen enkele rol speelt, erbij pakken, wordt de onhoudbaarheid van Wekkers uitgangspunt overigens meteen duidelijk.

In het rapport van de Commissie Diversiteit van de Universiteit van Amsterdam (2016) bepleitten Wekker en anderen verbreding van de heersende canon tot een “breed en divers spectrum aan perspectieven”. De voor naamste vraag bij de beoordeling van teksten zou telkens moeten zijn: “Wie spreekt er?”

In deze gedachte bundelt de canon geen teksten met de grootste universele betekenis maar zo veel mogelijk particuliere perspectieven: zwart en wit, man en vrouw, enzo voorts. Maar als we ook meenemen dat alle door witte mensen geschreven werk, van Plato tot Hannah Arendt, het ‘witte perspectief’ vertegenwoordigt, waar komen we dan uit? Want als we, zoals woke doet, ervan uitgaan dat alle wit-perspectief teksten op de een of andere wijze racistisch zijn, moeten we zulke teksten dan nog wel willen bespreken? Diversiteit slaat makkelijk om in kaalslag.

Woke heeft gelijk dat de canon in veel vakgebieden sterk eurocentrisch is. Voor zover ik dat kan beoordelen, heeft de Chinese politieke filosoof Mozi niet minder betekenis dan

Machiavelli, en is de Indiase filosoof Nagarjuna even belangrijk als Plato. Er is dan ook alle reden om de eurocentristische canon eens stevig op de schop te nemen.

Maar Mozi en Nagarjuna moeten niet worden toegevoegd omdat zij het Chinese of Indiase perspectief vertegenwoordigen, maar precies omdat zij van universele betekenis zijn. De canon bevat teksten die *juist niet* alleen een bepaald perspectief vertegenwoordigen, maar daar bovenuit stijgen en iets te zeggen hebben waar wij allemaal beter van worden. Kennis weegt zwaarder dan perspectief.

Culturele toe-eigening

Ook op cultureel gebied doet het wokisme afbreuk aan het ideaal van de gedeelde menselijkheid. Wokers keren zich tegen wat zij noemen ‘culturele toe-eigening’. Daarvan is sprake wanneer witte mensen elementen van door zwarte mensen geproduceerde tradities en cultuur overnemen – muziek, dans, symbolen, ceremonies, kleding, schilder- of beeldhouwstijlen of wat dan ook. Andersom mag wel. Geen probleem als een zwart lid van het Concertgebouworkest Beethoven uitvoert. Wel een probleem als een wit iemand zich waagt aan een Maori-dans.

De term ‘toe-eigening’ is hier erg suggestief. Toe-eigening betekent inbezitneming en impliceert diefstal, alsof we met roofkunst te maken hebben. De witte persoon die een Maori-tatoeage laat zetten, neemt echter geen Maori iets af. Een witte reggaeband neemt geen Rastafari iets af. Culturele stijlen kunnen niet als objecten onvreemd worden. Als ze voor anderen aantrekkelijk zijn, verspreiden zij zich buiten het milieu van oorsprong.

We noemen dat culturele uitwisseling.

Buitenstaanders die een stijl of ceremonie overnemen geven er onvermijdelijk hun eigen draai aan, die mogelijk in strijd is met de oorspronkelijke betekenis. Nzume noemt dit “beledigend”. Het “wist de complete ervaring uit van de gemarginaliseerde groep mensen” (Nzume 2021, 133). Maar ook dit tweede bezwaar tegen ‘culturele toe-eigening’ is moeilijk te handhaven. Er wordt niets uitgewist. Niets belemmert immers de gemarginaliseerde groep om zelf, bij eigen gebruik, de oude betekenis aan het symbool te blijven toekennen.

Feitelijk eist woke stopzetting van de vrije culturele uitwisseling. Ironisch genoeg dromen de wokers van een toekomst waarin zwarte cultuur- en kunstvormen opgesloten blijven in eigen kring en niet langer als inspiratiebron voor anders gekleurde kunstenaars kunnen dienen. Zonder ‘culturele toe-eigening’ zou er geen jazz en geen rock-‘n-roll zijn geweest.

Gezamenlijke menselijkheid

De preoccupatie van woke met ras als het identiteitsbepalende element sluit mensen op in hokjes ‘van kleur’. Niet alleen wordt het individuele perspectief zo uit het oog verloren, de hele gedachte dat wij samen één mensheid vormen, verdwijnt uit het zicht. Wie de mensheid in tweeën deelt, verliest de menselijkheid als gedeeld ideaal.

Erik van Ree is gastonderzoeker bij de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Dit stuk is op persoonlijke titel geschreven.

Literatuurlijst

- DiAngelo, R., *White Fragility. Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*, 2019.
- Kendi, I.X., *How To Be an Antiracist*, 2023.
- McIntosh, P., ‘White privilege: unpacking the invisible knapsack’, *Peace and Freedom*, 1989, pp. 10-12.
- McWhorter, J., *Woke Racism. How a New Religion Has Betrayed Black America*, Croydon, 2021.
- Neiman, S., *Left is Not Woke*, Hoboken, 2023.
- Nzume, A., *Hallo witte mensen*, Amsterdam, 2021.
- Traverso, E., *Left-wing Melancholia. Marxism, History, and Memory*, New York, 2021.
- Wekker, G., *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras*, Amsterdam, 2020.

Een rondreis in de 20^e-eeuwse economie en daarna: de memoires van Edmund Phelps

door Roald van der Linde

Bespreking van Edmund Phelps, My Journeys in Economic Theory, Columbia University Press, New York, 2023, ISBN 9780231207300.

De voltallige Tweede Kamer lijdt schipbreuk, alle 150 leden spoelen aan op een onbewoond eiland en zij moeten daar een nieuwe gemeenschap stichten. Wat is hun eerste zorg? Zouden ze meteen regels gaan stellen voor zoiets als gevelbeplanting in woonwijken? Het was de inbreng van Halbe Zijlstra bij de Verantwoordingsdag in mei 2013. Hij hekelde de bemoeizuchtige overheid, in het bijzonder de gemeente Utrecht.

Ik moest eraan denken bij het lezen van *My Journeys in Economic Theory* van Edmund Phelps. Phelps pleit herhaaldelijk voor zulke gedachtenexperimenten. De ene keer gaat het om een geïsoleerd eilandvolk, de andere keer om een denkbeeldig koninkrijk Solovia waar allerlei beleidsvragen spelen. Je kunt in de economische wetenschap eindeloos abstracte modellen bouwen, maar ergens moeten die verbinding krijgen met menselijk

handelen op kleinere schaal. Dat is Phelps ten voeten uit. Als geen ander is hij in staat geweest de link tussen macro- en micro-economie te leggen. Als je tussen 1985 en 2000 economie hebt gestudeerd, kun je hem niet hebben gemist: zijn *Political Economy* was hét studieboek dat in je derde of vierde jaar de basis legde voor economische beleidsvorming.

Edmund Phelps (1933) is een exponent van de neo-keynesiaanse stroming, een school die nieuwe onderbouwing zocht voor het gedachtegoed van Keynes. Nu is dat bij rechts-liberalen niet vanzelfsprekend een populaire leer. Keynesianen staan, samengevat, voor extra overheidsbestedingen in slechte tijden. Rechtse politici betwijfelen of daar besparing in goede tijden tegenover staat – politiek is dat immers moeilijk uit te leggen. Economen uit de neoklassieke school wijzen er vooral op dat keynesiaans stimuleren leidt tot extra staatsschuld, waardoor spaargeld onvoldoende wordt omgezet in risicodragende investeringen.

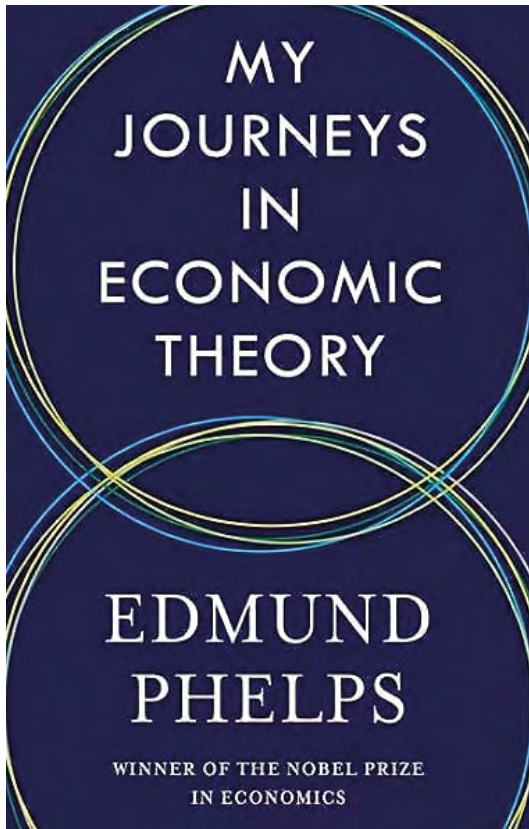
Maar met die algemene bezwaren kan Phelps niet worden weggezet. Hij staat inderdaad te boek staan als neo-keynesiaans, maar verliet Yale University in 1968 omdat er geen ruimte was om anders dan keynesiaans te denken en zijn loopbaan daardoor in de knel kwam. 70 jaar lang heeft hij bestaande theorieën uit alle stromingen kritisch getoetst en uitgebreid met nieuwe inzichten. Steeds staat hij daarbij open voor nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij, ook nu nog.

Waar klassieke economen genoeg namen met vraag, aanbod en een prijs die beide in evenwicht moet brengen, vroeg Phelps zich

af waarom consumenten niet snel en massaal overstappen naar de aanbieder met de laagste prijs. Hij postuleerde dat consumenten gebrekkig zijn geïnformeerd en dat er blijkbaar een extra rendement wordt gemaakt dat investeerders al dan niet kunnen inzetten om consumenten alsnog over de streep te trekken. Het leidt tot een nieuwe visie op klassieke AD-AS (*aggregate demand-aggregate supply*) -plaatjes.

Op dezelfde wijze stortte hij zich op de Phillips-curve, de wat moeizame theoretische relatie tussen inflatie en werkloosheid: hoe hoger de inflatie, hoe lager de werkloosheid, en andersom. Keynes had daarover al opgemerkt dat de relatie ietwat ‘sticky’ is; de inflatie beweegt maar beperkt mee naarmate de werkloosheid oploopt. De bekende grafische weergave is van latere economen en werd tijdens de stagflatie van de jaren 70 stevig getest. Phelps toonde aan dat de Phillips-curve slechts beperkte empirische onderbouwing heeft en dat *verwachtingen* over inflatie, gecombineerd met imperfecte informatie en kostbare communicatie, veel bepalender zijn voor werkloosheid, die uiteindelijk altijd beweegt naar een natuurlijk evenwicht. Dat idee wordt inmiddels breed onderschreven, maar tot ongenoegen van Phelps wordt er tot op de dag van vandaag gesproken over de ‘*augmented Phillips curve*’.

De werkwijze van Phelps blijft door de tijd heen hetzelfde: nadat Ronald Reagan zijn politiek van lage belastingen heeft uitgerold, laat hij zien dat de effecten niet blijvend zijn en bovendien ten koste gaan van de economie in West-Europa, die in de jaren 80 inderdaad door een moeilijke tijd gaat. Op soortgelijke wijze benadert hij de snelle op-

komst van Aziatische economieën.

Nu Edmund Phelps 90 is geworden vindt hij het blijkbaar tijd voor zijn memoires. Een niet al te dik boek, nog geen 200 bladzijden broodtekst, maar voor de liefhebber een *mer à boire*. Phelps beschrijft zijn uitvoerige loopbaan, de discussies die hij door de jaren heen heeft gehad met vakgenoten, de in zijn ogen late bekroning van zijn loopbaan met een Nobelprijs. Hij noemt talloze economen en politici van naam, soms met gepaste trots, maar nergens leidt dat tot hinderlijke *name dropping* of dikdoenerij. Bijna vanzelfsprekend komen alle grote economische gebeurtenissen na 1930 aan bod: de lessen uit de

grote depressie, de wederopbouw, stagflatie in de jaren 70, de *supply side economics* van Reagan, de gevolgen van 9/11 en de kredietcrisis.

Over de kredietcrisis is Phelps verrassend kort. Zijn Center on Capitalism and Society heeft weliswaar verschillende bijeenkomsten georganiseerd, met grootheden als Paul Volcker en Christine Lagarde, maar zelf is Phelps sinds de eeuwwisseling drukker met een heel ander onderwerp: een nieuwe theorie over innovatie. Voortbouwend op zijn gedragswetenschappelijk onderzoek uit de jaren 70, dat nauw samenhang met de ideeën van John Rawls en inzoomde op discriminatie in de arbeidsmarkt, komt hij daarbij tot geheel nieuwe inzichten.

Hij neemt afstand van de heersende opvatting van Schumpeter over 'creatieve destructie', het permanente proces waarmee oude producten en technieken plaatsmaken voor nieuwe en betere. Phelps betwist vooral de aannames over arbeid en kapitaal die ten grondslag liggen aan creatieve destructie: kunnen die verklaren waarom innovatie altijd plaatsvindt in dezelfde kleine groep van ontwikkelde landen? Hij ziet innovatie in de eerste plaats als een gevolg van menselijke factoren in de arbeidsmarkt: zinvol werk, persoonlijke kennis, creativiteit en originaliteit. Die factoren komen tot hun recht in landen waar kinderen worden aangemoedigd onafhankelijk te denken en initiatief te nemen, waar inkomensverschillen niet al te groot zijn en waar inclusie hoog in het vaandel staat. In landen die dat 'elixir' van waarden hebben, is sprake van *indigenous innovation*, een innovatiekracht die vanuit de maatschappij zelf komt en constant aan-

wezig is. De ideeën hierover zijn opgetekend in zijn boek *Mass Flourishing* (2013).

Phelps is er trots op dat hij uiteindelijk op eigen kracht een nieuwe theorie heeft ontwikkeld, zonder te moeten reageren of voort te bouwen op andere economen. Daarmee doet hij zichzelf tekort. De brug die hij decennialang heeft geslagen tussen macro en micro is voor onschatbare waarde gebleken voor beleidseconomen. Politici anno 2023 zouden een boodschap moeten hebben aan Phelps' waarschuwing voor een al te hoge staatsschuld, die in zijn ogen een wig drijft tussen welvaart en kapitaal. Of de vaststelling dat *fiscal stimulus* weliswaar leidt tot wat welvaart op korte termijn, maar níet tot hogere investeringen of meer werkgelegenheid.

Of zijn pleidooi tegen de introductie van een universeel basisinkomen, dat niet alleen arbeidsparticipatie ontmoedigt, maar vooral afdoet aan het zelfrespect van mensen die hun eigen boterham willen kunnen verdienen.

Mr.drs. R.E. van der Linde is lid van de raad van bestuur van Nationale Hypotheek Garantie.

Een klassiek-liberale kijk op de wereld

door Patrick van Schie

Bespreking van Edwin van de Haar, Human nature & world affairs. An introduction to classical liberalism and international relations theory, Institute of Economic Affairs, Londen, 2023, ISBN 9780255368278, £15,- maar tevens gratis te downloaden via iea.org.uk/publications.

Mogen liberalen hopen dat wanneer mensen uit verschillende landen maar meer met elkaar in contact komen en elkaar beter leren kennen, op den duur oorlogen zullen worden uitgebannen? Of is dat een te naïeve kijk en kan men als het om de wereldpolitiek gaat

maar beter op de school der ‘realisten’ vertrouwen, die immers oog hebben voor het blijvende belang van machtspolitiek? Moet het systeem van internationaal recht met meer verdragen worden uitgebouwd? Of dient het stelsel van staten met nationale

soevereiniteit te worden behouden? Bij de eerste van beide opties zal D66 zich meer thuis voelen, terwijl de VVD zich liever op de beide tweede uitgangspunten zal richten.

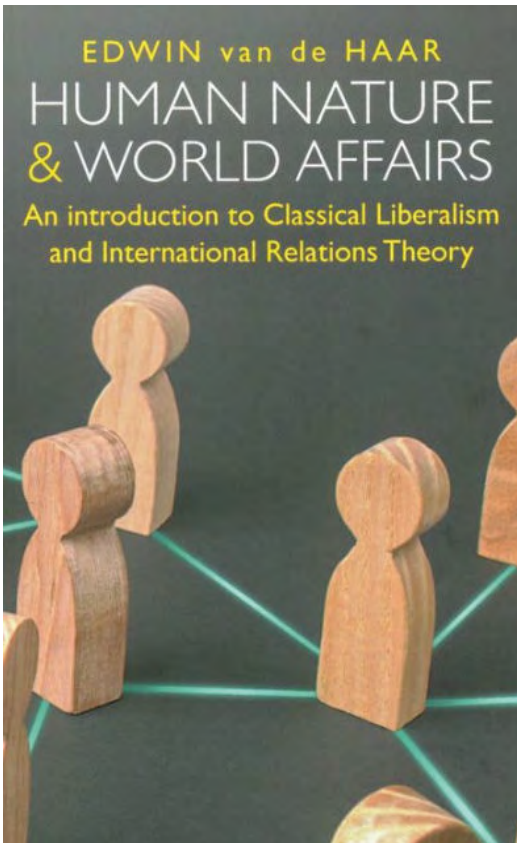
In de leer der internationale betrekkingen geldt steeds de eerste keuze als de liberale benadering, de tweede als die van de realisten. Mag daaruit de conclusie worden getrokken dat D66 als het op de wereldpolitiek aankomt meer liberaal is en de VVD met haar realisme eerder conservatief moet worden genoemd? Dat zouden D66'ers wel willen. Maar zonder beide partijen te noemen – zijn boek is immers gericht op een internationaal lezerspubliek – maakt Edwin van de Haar duidelijk dat ten eerste de politieke filosofie en de leer der internationale betrekkingen twee werelden zijn die tot nog toe grotendeels langs elkaar heen leven, en ten tweede dat de aanduiding ‘liberal’ in de leer der internationale betrekkingen meestal slecht wordt omschreven en maar heel losjes leunt op ideeën en begrippen uit het liberale politiek-filosofische denken.

Van de Haar geeft in zijn boek enerzijds een wetenschappelijke beschrijving van de verschillende begrippen, eerst en vooral van het klassiek-liberalisme als politieke filosofie en hoe dat zich verhoudt tot bijvoorbeeld het conservatisme en het libertarisme, en anderzijds betreft hij de politieke stellingname dat het klassiek-liberalisme een eigen kijk heeft op de internationale betrekkingen die veel realistischer is dan de stroming uit de internationale betrekkingen die als ‘liberal’ wordt aangeduid zonder geheel samen te vallen met het ‘realisme’ in de internationale betrekkingen. Weliswaar vertonen dat realisme en de klassiek-liberale benadering een

grote mate van overlap, maar voor een klassiek-liberaal is het individu de maat der dingen en niet de staat als zodanig (al erkent de klassiek-liberaal dat staten in de wereld een hoofdrol blijven spelen) en bovendien tellen voor de klassiek-liberaal ook normatieve uitgangspunten en niet (zoals voor ‘realisten’) louter het *raison d'état*. Van de Haar noemt nóg een verschil: hij meent dat de ‘realisten’ een uitsluitend negatief mensbeeld hebben – mensen en staten staan elkaar voortdurend naar het leven – terwijl klassiek-liberalen tussen dit negatieve mensbeeld en een over-optimistisch mensbeeld in zouden zitten. Zelf denk ik dat dit onderscheid wat minder scherp, meer vloeiend is.

In veel opzichten is dit boek geslaagd. Het biedt een helder overzicht van verschillende stromingen in de politieke filosofie – van het klassiek-liberalisme en enkele meer nabij gelegen stromingen –, van een keur aan benaderingen in de internationale betrekkingen alsmede van de verschillen. Daarbij ligt de nadruk op het klassiek-liberalisme en op de uitwerking van de hoofdstelling dat dit klassiek-liberalisme een eigen, te onderscheiden benadering van de internationale betrekkingen kent. Van de Haar slaat een brug tussen de werelden van de politieke filosofie – die veelal bezig is met vraagstukken van binnenlandse politiek – en die uit de leer der internationale betrekkingen. Zijn klassiek-liberale schets van de internationale betrekkingen is overtuigend en vormt zo een goed vertrekpunt voor de formulering van buitenlands-politieke stellingnamen door politici die zich als klassiek-liberaal wensen te beschouwen. Op Nederland toegepast: de buitenlandse politiek van de VVD kan wel degelijk passen in een stevige liberale tradi-

tie, namelijk de door Van de Haar geschetste klassiek-liberale benadering.

Aan het begin van zijn boek stelt Van de Haar dat al die substromingen van het liberalisme en de talloze benaderingen in de internationale betrekkingen een complex geheel vormen. Er is dus veel voor te zeggen dat hij orde in de (ogenschijnlijke) chaos schept en dat bijvoorbeeld doet door de liberale politieke filosofie in slechts twee substromingen onder te verdelen: het klassiek-liberalisme en het sociaal-liberalisme. Dat is te eenvoudig maar anders worden de zaken nog onoverzichtelijker.

Een onvermijdelijk nadeel is dat op die manier aan de diversiteit geen recht wordt gedaan. Zo rekent Van de Haar John Stuart Mill tot tweemaal toe tot de sociaal-liberalen. Maar Mill past niet zonder meer in een van de twee genoemde substromingen. En Mills allerbelangrijkste bijdrage aan het liberale gedachtengoed – diens publicatie *On Liberty* uit 1859 – valt met haar nadruk op de uniciteit van elk individu, het grote belang dat wordt gehecht aan de vrijheid van meningsuiting en het (door Van de Haar aangehaalde) schadebeginsel als begrenzing van overheidsoptreden, toch eerder onder het klassiek-liberalisme dan onder het sociaal-liberalisme.

Van de Haar maakt een scherp onderscheid tussen het sociaal-liberalisme dat zijns inziens bij de ‘liberal’ benadering in de internationale betrekkingen past en het klassiek-liberalisme waarvan hij zelf de contouren van de benadering der internationale betrekkingen schetst. Te scherp. Zo gaat hij voorbij aan het feit dat zowel in het Engelse ‘new liberalism’ rond 1900 als onder Duitse liberalen in diezelfde tijd – te denken valt alleen al aan Friedrich Naumann (naar wie het wetenschappelijk instituut van de FDP is genoemd) – een hang naar machtspolitiek was te bespeuren, compleet met de opbouw van een sterk militair apparaat dat ook niet uitsluitend ter zelfverdediging werd ingezet. Lang niet elke sociaal-liberaal kan worden afgedaan als een idealistische wereldverbetelaar.

Zijn klassiek-liberale benadering van de internationale betrekkingen stoelt Van de Haar op vier denkers: David Hume en Adam Smith (uit de 18e eeuw) alsmede Ludwig von

Mises en Friedrich Hayek (uit de 20e eeuw). Daar is op zich niets op tegen en de auteur heeft op basis van hun geschriften een logische en samenhangende kijk op de wereld geformuleerd. Van de Haar pretendeert echter niet *een* maar *de* klassiek-liberale benadering van de internationale politiek te presenteren. Dat gaat ver en doet onrecht aan klassiek-liberale denkers die hier minder goed in passen. Ik geef twee voorbeelden, en wel van klassiek-liberalen waarmee Van de Haar zelf enigszins in zijn maag lijkt te zitten.

Ten eerste betoogt de auteur dat klassiek-liberalen (uiteeraard) voor vrijhandel zijn maar niet het geloof onderschrijven dat meer vrijhandel tevens de vrede bevordert; aan oorlog liggen immers meer factoren ten grondslag, bovenal de niet per se vreedzame menselijke aard. Persoonlijk ben ik dit geheel met hem eens, maar de zeer vooraanstaande 19e-eeuwse Britse vrijhandelaar Richard Cobden propageerde dit geloof – vrijhandel leidt tot vrede – volop en kan toch moeilijk anders worden getypeerd dan als een klassiek-liberaal (zoals Van de Haar toegeeft op pp. 143-144). Ten tweede meent de auteur dat klassiek-liberalen steevast elk imperialisme hebben veroordeeld. Toch is hij zo eerlijk te vermelden dat de klassiek-liberale (Indiase) econoom Deepak Lal 20 jaar geleden in een boek *‘empires’* prees en er tal van voordelen in zag (p. 70). Van de Haar besluit deze passage met: “Arbitrary rule over others can never be part of classical liberal international thought”. Normatief mag hij dit stellen; maar is het terecht om op deze manier maar eventjes Deepak Lal buiten het klassiek-liberale kamp te manoeuvreren?

Als beschrijving van *een* klassiek-liberale benadering van de wereld is *Human nature & world affairs* zonder meer geslaagd; wie meer over de afzonderlijke elementen van die benadering wil weten, leze het boek. Het is ook vlot en met kennis van zaken geschreven.

Voor wie thuis is in het liberale gedachtengoed én voor studenten internationale betrekkingen (en geschiedenis) biedt dit boek veel; studenten internationaal recht zouden het zelfs eigenlijk verplicht moeten lezen om een eenzijdig juridische blik op de wereld te vermijden. Van de Haars uitvoerige uiteenzettingen van alle verschillende politieke stromingen en benaderingen in de internationale betrekkingen maken het werk gedegen maar voor leken waarschijnlijk moeilijker toegankelijk. Degenen voor wie dit boek echt een introductie vormt, zullen al gauw in de complexiteit verdwalen. Het zou daarom goed zijn als de auteur te zijner tijd uit dit boek een waarachtige introductie destilleert, misschien meteen ook met een toespitsing van wat een en ander kan betekenen voor de Nederlandse buitenlandse politiek wanneer men die op klassiek-liberale leest wil schoeien.

Dr. P.G.C. van Schie is historicus en directeur van de TeldersStichting.

De belofte van het ecomodernisme

door Marcel Wissenburg

Bespreking van Jan Deschoolmeester en Thomas Rotthier, De wereld red je niet met minder, minder, minder. Groen denken 2.0: dit is de toekomst, Borgerhoff & Lambergts, Gent, 2022, ISBN 9789463935623.

De Nederlander die de ondertitel van dit boek niet leest komt bedrogen uit – dit is geen antwoord op de obsessie van een bekend of berucht Nederlands politicus. Wie de ondertitel wel leest maar sceptisch is over al dat groene gedoe en die klimaattoestanden kan zijn of haar geld ook beter in de zak houden. Dit is geen boek voor twijfelaars en sceptici. Hier zijn zogeheten ecomodernis-

ten aan het woord, en hun doelwit is de ‘klassieke ecologist’, de verdediger van het versoberen en versomberen, het consuminderen en ontvolken, als antwoord op de crisis van het *Earth system*.

Op dit punt is vermoedelijk wat uitleg gepast – uitleg die de auteurs zelf overigens uiterst exact en tegelijk toegankelijk verschaffen.

Wie wel eens een IPCC-rapport heeft gelezen (dat zijn er niet veel; de driedelige rapporten zijn dik over de 10.000 pagina's groot) weet dat er niet 'een' CO₂-probleem, 'een' broeikasgasprobleem, of 'een' klimaatprobleem is – het gaat om een eindeloze reeks in elkaar grijpende, door elkaar heen werkende relaties en interacties op moleculair tot planeetair niveau – die samen maken dat elk van die bekende kleinere problemen alleen in context en alleen interdisciplinair begrepen kunnen worden. Vandaar dat biologen, geologen, chemici, klimaatwetenschappers etc. tegenwoordig spreken over het *Earth system* (dat zich tot ver in de ruimte uitstrekt) en *Earth system science* als het geheel van wetenschappen dat deze warboel in kaart probeert te brengen.

Klassieke ecologen betogen dat er maar één manier is om onze contemporaine problemen met (en in) *Earth system* onder controle te krijgen: minder, minder, minder: minder mensen, minder produceren, minder consumeren. Die visie komt deels voort uit ontzag voor de complexiteit van de natuur en bewustzijn van de onwetendheid van de mens, deels is het humanistische en humanitaire inspiratie, maar deels ook de overtuiging dat de natuur intrinsieke waarde heeft, waarde los van de betekenis als hulpbron voor de mens. Ecomodernisten bestrijden die natuurvisie op zich niet maar maken er wel iets totaal anders van. In plaats van stappen terug nemen naar een eenvoudiger leven (door tegenstanders karikaturaal neergezet als 'terug naar de natuur') willen ecomodernisten eerder 'vooruit naar de natuur': zo veel mogelijk technologie ontwikkelen en inzetten om zo veel mogelijk mensen op een zo efficiënt mogelijke wijze, en zo welvarend

mogelijk, samen te laten leven – zodat we ons uit de natuur kunnen terugtrekken en die weer ruim baan kunnen bieden.¹

En dat is dan ook de boodschap van Deschoolmeester en Rotthier: niet alleen is er meer *nodig* om mens en planeet te redden dan het 'minder, minder, minder' van de ecologist, er is ook veel meer *mogelijk*. Die boodschap kan bij groen-liberalen zeker aanslaan – het past bij de visie van Mark Rutte voor hij staatsman werd, Dilan Yesilgöz voor ze bewindsvrouw werd, Silvio Erkens die nu het dossier milieu en klimaat beheert, en een compleet thematisch netwerk van de VVD. Zo gezien is het dan ook niet verrassend dat dit boek bij onze Vlaamse vrienden de Liberales-prijs voor het Boek van het Jaar 2022 won. Maar... er zitten een paar addertjes onder het gras, zoals we zullen zien.

Het boek start met een geschiedenis in superpersonische vlucht van de relatie tussen mens en natuur – 300.000 jaar in 30 pagina's. Het begint met ons zoeken naar voedsel, bescherming en veiligheid – een zoektocht die ons via beïnvloeding en beheersing naar onderwerping, controle en uiteindelijk ontwerp van onze natuurlijke leefomgeving en hulpbronnen bracht. We hebben geleerd voedsel te kweken en fokken, metaal te bewerken, energie te gebruiken, ziekten te beïnvloeden. Vanuit het Holocene zijn we in het Antropoceen geraakt, het tijdperk waarin de mens een even grote stempel op een geologisch tijdperk drukt als een zekere asteroïde 65 miljoen jaar geleden. Het Antropoceen heeft iets fantastisch bewerkt: acht miljard mensen kunnen zich voeden en (in theorie) waardige en welvarende levens leiden. Maar het heeft ook een schaduwzijde: steeds ver-

der toenemende druk op klimaat en biodiversiteit, op de grondstoffenvoorraad. Uit de vele problemen van *Earth system* kiezen Deschoolmeester en Rotthier er twee om verder te bespreken: voedsel en energie. Ze zien het voeden van straks 10 miljard mensen en de decarbonisatie die verdere opwarming kan remmen, mogelijk stoppen, als de grootste uitdagingen van onze tijd (voor wie 'het' klimaatprobleem nu eens in begrijpelijke termen uitgelegd wil krijgen: hoofdstuk 3 is zonder meer briljant).

De klassieke ecologistische strategieën van het verminderen van productie en consumptie, zo laten Deschoolmeester en Rotthier overtuigend zien, schieten gewoon fysiek tekort – zelfs als ze universeel gesteund zou-

den worden. Veel klimaatactivisten weten dat ook wel – maar het vasthouden aan 'minder, minder, minder' in de wetenschap dat dit geen zoden aan de dijk zet, leidt alleen maar tot nodeloze wanhoop, pessimisme en radicalisering. In plaats van ons te laten overweldigen door de omvang en complexiteit van de problemen van het Antropoceen, stellen de auteurs, is de enige weg vooruit het isoleren van afzonderlijke problemen en deze een voor een separaat aanpakken.

Hoe zich dat verhoudt tot dat alles-hangt-met-alles-samen karakter van *Earth system*, waarin iedere mutatie in een deelsysteem elders onvoorziene en onvoorzienbare effecten kan hebben – dat blijft onbesproken; een van die addertjes onder het gras. Maar met die kanttekening is wat volgt wel het lezen waard, omdat het ons 'gewone burgers' voorbereidt op ontwikkelingen in wetenschap en economie die al lang in gang zijn gezet en ons leven ingrijpend zullen veranderen. Deschoolmeester en Rotthier beperken zich, als gezegd, tot voedsel en energie – maar de revoluties die zich op die terreinen alleen al voltrekken zijn indrukwekkend. Kern-energie is allang niet meer de riskante, ongezonde industrie die het ooit leek te zijn; voedselverdeling is al ver voorbij ouderwetse genetische modificatie het tijdperk van CRISPR en precisielandbouw binnengetreden; veeteelt kan ook economisch snel een gepasseerd station worden dankzij onder meer precisiefermentatie.

In het slothoofdstuk breken de auteurs, als echte ecomodernisten, een lans voor de mens als rentmeester van de natuur – die juist doordat de mens zich uit die natuur terugtrekt weer adem kan krijgen. Hier zit-

ten voor de natuurliefhebber de echte beloften van het ecomodernisme – maar ook de grootste problemen. Ik wees al op een adder onder het gras; hier verschuilen zich er nog twee. Om te beginnen verenigt ecomodernisme twee onverenigbare visies op mens en natuur – een waarin de natuur ‘gedekoloniseerd’ moet worden, ontdaan van de mens die natuur enkel als hulpbronnen kan zien; en een ander waarin de mens is voor-geprogrammeerd om te streven naar, en ook het volste recht heeft op, zo groot mogelijke welvaart voor zo veel mogelijk mensen. De combinatie van die twee is even instabiel en tegennatuurlijk als een combinatie van – pakweg, GroenLinks en PvdA.

Het derde addertje onder het gras is dat ecomodernisme een in de eerste plaats droom van bèta’s is, van natuur- en levenswetenschappers en technenuten. De vraag die ook weleens wordt gesteld aan de eerder genoemde bekend/beruchte politicus, #hoedan?, wordt niet beantwoord. Het is prachtig te weten wat er zoal technologisch en materieel mogelijk is om onze planeet leefbaar te houden, maar is het ook economisch, cultureel, sociaal en politiek haalbaar? Wat moet de rol zijn, en wat kan en mag de rol zijn, van overheid, bedrijfsleven, burger en consument in al deze ingrijpende transitie? Leesbaarheid en omvang zijn een ander punt, maar als het om haalbaarheid gaat, verschilt *De wereld red je niet met minder, minder, minder* niet van een doorsnee IPCC-rapport, dat naast alle *doom and gloom* ook altijd ontelbare technieken en technologieën voor duizend mogelijke duurzame toekomsten schildert, maar daarin de mens vergeet.

Marcel Wissenburg is hoogleraar (groene) politieke theorie aan de Radboud Universiteit en hoofdredacteur van Liberale Reflecties.

1. Vermoedelijk de meest radicale anarcho-ecologist, John Zerzan, betoogt dat de mens gelukkiger zou zijn wanneer we het Antropoceen, het tijdperk van de alles bestierende en versjterende mens, achter ons lieten en terugkeerden naar het Holoceen om weer jagers en verzamelaars te worden. Maar zelfs dat is geen volledig terugkeer naar de natuur.

'Winter in de Scheveningse bosjes' door A. Mauve | Rijksmuseum

***Liberale Reflecties* is een uitgave van de
Prof.mr. B.M. TeldersStichting.**

Redactie

prof.dr. M.L.J. Wissenburg (hoofdredacteur)
drs. F.D. de Beaufort
mr. A.M. Govers
mr.drs. H.W. Mojet
dr. B. Steunenbergh
drs. R. Timmer
drs. W.J. Derksen (eindredacteur)

prof.dr. A. Ellian
dr. E.R. Van de Haar
prof.dr. M.V.B.P.M. Van Hees
prof.mr.dr. E.M. Kneppers-Heijnert
mr.dr. R.M.H. Kubben
drs. F.J.M. De Lange
dr. mr. F.W. Lantink
dr. A.R. Leen
Q. Rajkowski MSc
prof.dr.ing. S. Schaap
ir. U.G. Schilthuis
mr.dr. J.J.J. Sillen
prof.dr. P. Stouthuysen
dr. A. Struijs
drs. M. Van de Velde
R. Willems MSc MA

Redactieraad

Voor een professioneel oordeel over kopij
doet *Liberale Reflecties* een beroep op een
redactieraad bestaande uit thematische
experts. De redactieraad bestaat uit:

J. Middendorp MSc MA
drs. R. Benedictus
drs. M. Bolkestein
mr. S.J.A. Ter Borg

Redactieadres

Mauritskade 21
2514 HD Den Haag
telefoon: 070-3631948
email: derksen@teldersstichting.nl
TeldersStichting.nl

Auteursrechten

De auteursrechten liggen bij de uitgever en de auteur(s). ISSN: 2588-8862

Verantwoordelijkheid

Bijdragen in dit blad reflecteren niet noodzakelijk de opinies van leden van de kernredactie, redactieraadsleden of de Prof.mr. B.M. TeldersStichting. De redactie draagt geen verantwoordelijkheid voor de inhoud van bijdragen. Die verantwoordelijkheid berust uitsluitend bij de auteurs.

Abonnementenadministratie

Mauritskade 21
2514 HD Den Haag
telefoon: 070-3631948
email: info@teldersstichting.nl

Abonnementen

De artikelen uit *Liberale Reflecties* zijn voor iedereen beschikbaar in de LR-bibliotheek op www.teldersstichting.nl. Het tijdschrift is op papier beschikbaar voor vrienden van de TeldersStichting die hebben aangegeven graag de papieren editie thuis te ontvangen. U bent al vriend van de TeldersStichting voor € 50,- per jaar. Losse exemplaren zijn via de website te bestellen voor €5,00.

Advertentietarieven

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar bij de redactie.

Omslag

'Winter in de Scheveningse bosjes'.
Over een besneeuwd bospad duwt een man een slede met brandhout.
Schilder: Anton Mauve.
Datering: 1870 - 1888.
Met dank aan het Rijksmuseum.

Vormgeving omslag en binnenwerk:
Maaïke van Heek-Mojet | Eye & Image

